

K 10.986
2

10.986

2

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ეროვნული ბიბლიოთეკა

ქებლის ღება

მეფე გიორგი ბრწყინვალესი

იურიდიული მონოგრაფია

ნ. უზნელიძე.

ტფილისი, 1890 წ.

ბუჩქაძე-ლატოცკაიძის ქ. ა. ზეხსისა და ს. ა. პოდკოპაიძის.

„ვერის“ ლექსების კომეტა

ქეზლის ღება

მეფე გიორგი ბრწყინვალესი

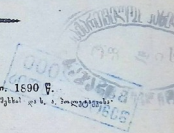
K10.986
2

იურიდიული მონოგრაფია

ნ. უზნელიძისა.

ტფილისი. 1890 წ.

სტამბა-ლიტოგრაფია ე. ა. შახსაძისა. ბოლნისისა.

13123. (12X11) 955

6869 107836

Доз. Ценз. Тиф. 17 Февраля 1890 года.

საბჭო-2000
ფინანსების მინისტრის

მეფე გიორგი ბრწყინვალე შესანიშ-
ნავია, სხვათა შორის, ღვაწლით, რომელიც დასდო ჩვენს სჯულ-მდებლობას. მეფემ არა თუ მარტო გაანთავისუფლა საქართველო მონგოლებისაგან, არამედ სამშობლოც განაახლა, წესი და რიგი აღადგინა, ხალხს ახალი სჯული მისცა. ჩვენის ისტორიისა და სჯულ-მდებლობის მკვლევარისათვის ებლა შეურყეველ ჭეშმარიტებად უნდა ჩაითვალოს, რომ ბრწყინვალე მეფემ საერთო სჯული დაუდგინა მთელს თავის სამეფოს, რომელსაც იმის დროს დიდი ადვილი ექირა, შავის ზღვიდამ კასპიის ზღვამდე. სამწუხაროდ, დროთა და ქაშთა ბრუნვის გამო, იგი საერთო სჯული დაიკარგა და ჯერ-ჯერობით ვერსად უპოვნიათ. მუბთაღს ბედს გადარჩა მხოლოდ ქუკლას ჯგბა, — მთიულეების სჯულ-

ლი, რომელიც მეტად საყურადღებო უნდა იყოს ყველასთვის, ვისაც-კი ჩვენი წარსული უყვარს და მის შესწავლას მისდევს.

პირველადვე საკიროა შევნიშნოთ, რომ ძეგლის დება მთელის მთიულეთის სჯულის არ შეადგენს, იგი როდი შეეხება საზოგადოდ ყველა მთიულების იურიდიულს ცხოვრებას, არა, — ძეგლის დების საბძანებელი ვიწრო და მცირე ადგილს შეიცავდა, ესნისა და არაგვის რამდენსამე ხეობას და მეტს არაფერს. მაინც ძველადვე კავკასიონის ყველა ხეობას და პაწია ადგილს თაეისი ადათი და ჩვეულება ჰქონდა, — იქ თითოეულს თემს, საზოგადოებას, სოფელსაც-კი საკუთარი ადგილობრივი ადათი მოეპოვებო, ჩვეულებანი ერთმანეთისაგან განსხვავებული და განაცალკევებულია¹⁾. ამ გზას არც

¹⁾ Проф. Леонтовичъ, „Алаты Кавказскихъ горцевъ“, выпускъ 1, стр. 24—25.

ჩენი მთიულეთი ასცდა. აქაც თითქმის ყველა ბეობაში საკუთარი ადამათი არსებობს და მოქმედობს, თუმცა ყველა კერძო ადამს საზოგადო ბასიათიკ ამჩნევია და საერთო ფერი სძევს. ძეგლის ღებაც სწორედ რამდენისამე თემისა და ბეობის სჯული იყო, მაგრამ ამ სჯულს მაინც ცხადად დაეტყო ჩენის მთიულეთის საზოგადო ზნე-ჩვეულებათა ბეჭედი. მეტი არ იქმნება ისიც აღენიშნათ, რომ თვით სახელმწიფოც თითქო ხელს უწყობდაო აღგილობრივს ადამს და ამიტომაც ზოგიერთს შემთხვევაში საკუთარი უფლება ჰქონდათ მინიჭებული ქსნის ხეველებს და არაგვის ერისთავის კაცებს²⁾. დიად, ძლიერ-მოსილმა მეფემ საკუთარი სჯული დაუდო ქსნის ხეველებს და არაგველებს, —

2) მაგალითებრ, როცა ჰატონი სალაშქროდ წაბრძანდებოდა, იხ. „დასტურდამალი“, 3. უმიკაშვილის გამოცემა, გვ. 85, 1, § 180.

„ჯვართა ყელს აქეთ, ხადაცხოტს, ხან-
 დუკის ზეეს, კიბეთ, ქვეშეთ და მენე-
 სოს ზემოდ ეს განაჩენი დაედევითო“ ...
 მართალია, მთლად ეს ხეობები პატა-
 რა აღვილია, მაგრამ ძეგლის დება დი-
 დის ყურადღების ღირსია, დიდ-მნიშე-
 ნელოვანი ნაშთია ძველის სჯულ-
 მდებლობისა, რადგანაც ნათელს ჰქვენს
 ჩვენის წარსულის წყვილადს და ცხო-
 ელად გვიჩაბავს შორეულს სურათს,
 რომელიც ბევრად აწინდელსაც მია-
 გავს.

მხოლოდ საჭიროება და ცხოერე-
 ბის მოთხოვნილება ჰბადავს სჯულ-
 მდებლობას. ეს საზოგადო მოვლენაა.
 საქართველოშიაც სწორედ ასე იყო.
 ამას ჩვენის სჯულ-მდებლობის ისტო-
 რია ამტკიცებს. მეფე გიორგი ბრწყინ-
 ვალემაც საჭიროებისა გამო დასდო
 თავისი ძეგლი: „ყოლ სამართალი აღარ
 იყო-ლა... აღარ იქნებოდა განაჩენ
 დაუდებლობა“, ასე ბძანებს ძეგლის
 მდებელი. წინასიტყვაობაში ვრცლად
 მომხსენებულია, მთაში რა უწესობა

* „ხადაცხოტს“ უკვე ჩიო, რამის ინტერესი
 ყვარს „ხადა-სხაოტს“ (= ხადის-სხეა)
 ან „ხადაქო, სხაოტის ხადა“

და უსამართლობაც არსებობდა და მისი
ნიშნობლივ რისთვის იყო საჭირო „ვა-
ნაჩენის დებულობა“.

ქეგლის დება ერთადერთი მაგალი-
თი როდია მთიულეების აღათის აღ-
წერისა. თუ ჩვენში არა, სხვაგან მა-
ინც, არ თუნდა დაღესტანში, ჯერ
ისევ მეთერთმეტე და მეთორმეტე საუ-
კუნეს ომარ-ხანმა და როსტომ-ხანმა
აღწერეს და ცალკე კრებულად შეადგი-
ნეს ლექების საადათო ჩეულებანი³⁾.
თუ საგანსა და შინაარსს დაეუკვირ-
დებით და ამ მხრივ შევადარებთ ერ-
თმანეთს, მაშინ ჩვენი ქეგლას დება
როსტომ ხანის კრებულს მოგვაგონებს
და ეინ იცის, იქმნება მეფე მე-
ზობლების ბაძითაც ხელმძღვანელობ-
და, როცა თავის მთიულეებს კერძო
სჯული დაუდო...

ქეგლის დება სამოქალაქო ანუ
საერო სჯულს შეადგენს, „სოფლიო“

³⁾ Адагы Кавк. Горцевъ, I. в. стр.
42—45.

კანონია — „ჩვენ სოფლიოსა სისხლი, პატივი და სასაქმო გაგვიჩენიაო“, და ამიტომ არ შეეხება საეკლესიო და სასულიერო საქმეებს. ამ საქმეებს განაგებდნენ კათალიკოზი და ეპისკოპოზნი და იქ, სადაც ძეგლის დებას სასიხლო და სამოქალაქო სამართალი ებარა, „სხვა, რაც სასჯულო საკითხავი იყოს, კათალიკოზს და ეპისკოპოზებს ჰკითხონო“... ეს განცალკევება სამოქალაქო და საეკლესიო საქმეებისა ახალს არათერს წარმოადგენს, რადგანაც სულ ძველადვე სასულიერო წოდებას განსაკუთრებული ადგილი ექირა სამეფოში, თავისი მმართველობა ჰქონდა, თავისი კანონი, სამართალი⁴⁾. როცა მეფე გიორგი ბრწყინვალემ ურჩი მთიულეთი „დაუპყრო ტახტსა და სკიპტრასა“, ადგილობრივი საეკლესიო გამგეობაც

⁴⁾ სასულიერო წოდების მოწყობილობაზედ იხილეთ ბროსეს Introduction, § 6 Clergè, CIX etc.

საქართველოს
ქრონიკა

საზოგადო სახელმწიფო წესსა და რიგზედ მოაწყო. ეს მოწყობა ხომ თხოულობდა სასულიერო წოდებას თავისი უფლება არ ჩამოართმეოდა. ამიტომ, თუმცა მეტად მოკლედ, მაგრამ ძეგლას ღებამ მაინც ცხადად გამოსთქვა, რა ეკუთვნის და ეკითხვის საერო სჯულს და რა — საეკლესიოს.

რასაკვირველია, ძეგლი ერცლად ჰხატავს მთიულების შინაგანს წეს-წყობილებას, ეგრედ წოდებულს ადმინისტრატულ მმართველობას. ფრიად საინტერესოა საცოდნელად ეს მმართველობა, რადგანაც, სხვათა შორის, მოგვაგონებს ჩვენს სახელმწიფოს საზოგადო ცხოვრებასაც. [თქვენ პირველ შეხედვებზედვე ჰგონობთ, რომ სახელოვანმა „ხუროთ - მოძღვარმა“ (ასე უწოდებს ჩვენი მატთანე მეფე გიორგი ბრწყინვალეს) მართლაც და ხელოვნებით ააგო ადმინისტრაციული შენობა, რომელშიაც ლალი მთიული შეუფიწროებლად მოთავსდა თავისის ჩვეულებით.] შეიძლება იფიქროთ

კიდევც, რომ ეს შენობა რთულია და სულს შეუხუთავდა თავისუფალს მთიულისაო, მაგრამ ასე როდი იყო: სახელმწიფო მოხელეებთან ერთად ხალხს ჰპატრონობდნენ საკუთარი ადგილობრივი მოწესენიც და თვით-მმართველობა ხომ ისე იყო მოწყობილი, რომ სახელმწიფო და თემი ერთმანეთს არ სჭარბობდნენ, არ სჩაგრავდნენ. ძეგლის დების გაშვების ღირსებაც იმაშია, რომ მთიულის თვით-მმართველობას და სათემო თავისუფლებას არა მოაკლოთ. რა, მხოლოდ თემი და სახელმწიფო დააკავშირა, ერთმანეთს დაუმორჩილა.

მმართველობა ებარათ უფროსსა და უმცროსს მოხელეებს. ძეგლის დებაში მოხელენი მთელს ჯგუფს წარმოადგენენ; მთელი დასი იერარქიულად მოწყობილია, — ერთი მოწესე მეორეს ემორჩილება, მეორე მესამეს და სხ. სამწუხაროდ, განმარტებული არ არის, რა უფლება და მოვალეობა ეპყრა თითოეულს მოხელეს, რა ეკითხოდა,

რახელ მიუწედებოდა ხელი და რახელ არა. ჩვენ ეს ნაკლი ცოტა მაინც უნდა შევაესოთ, ცოტად იმიტომ რომ მასალა ნაკლებად მოგვეპოვება.

II

ადგილობრივ მოხელეებში პირველი პირი ერისთავია. აქაც ერისთავს იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც საზოგადო სახელმწიფოში ჰქონდა: პირველად ერისთავა უმაღლესი გამგეობაა, მეორედ წოდებრივს ღირსებას ნიშნავს^{*)}. ძველს საქართველოში როდი იყო განსაზღვრული, თითოეულს მოხელეს (სელას - უფალს) ნიშნობრივ რა მოვალეობა და უფლება ჰქონდა. თუ მუდმივ არა, ხშირად მაინც ერთსა და იმავე მოწესეს

^{*)} პროსეს Introduction, p. LXXX. ერისთავი მეფის ვასალია და უმაღლესი ადმინისტრაციული მმართველობა ახარია. ამასთანავე იგი დიდებულია, მისი სისხლი ყველა წოდების კაცის სისხლს აღემატება, ვახტ. სამართალი, მუხ. ავ. დე.

ხელი მიუწელებოდა მრავალ გვარსა-
კმეზედ. მართალია, სახელმწიფო სკლი-
ლობდა განსაზღვრა და განეცალკე-
ვებინა ერთმანეთისაგან სხვა-და-სხვა
უწყება (разделение властей), მაგ-
რამ ცდამ ამაოდ ჩაიარა. საქართვე-
ლოს თვით-მყოფელობა ისე მოიხსოვ,
რომ სახელმწიფომ თავის წადილს ეგრე
მიადწია, იმიტომ-რომ ამ წადილს
წინ ელობებოდა შინ ფეოდალობა და
გარედ კიდევ უცხოს ბატონობა. ერ-
თიუ და მეორეუ ძიიელ აბრკოლებდა
ჩვენს პოლიტიკურს განვითარებას.
ერისთაობაც როდია დამთავრებული
და განსაზღვრული სამმართველო და-
წესებულება. ერისთავი ყველა ბძან-
დება, ყველაფერი ეკითხვის, მის ხელთ
ყველაა; რაც-კი კეთდება საერისთო ში,
მის დაუკითხავად არა კეთდება, საერის-
თაოს ბატონიუ არის და პატრონიუ.
კერძოდ, [ქეგლის დების სიტყვით,
ერისთავს პირდაპირი დამოკიდებულება
აქვს სახელმწიფო საბჭოსთან, ეგრედ
წოდებულ დარბაზთან, რომელიუ უმა-

ლლესს დაწესებულებას წარმოადგენს, რაც-კი რამე სადარბაზოდ მოსახსენებელია, პირველად ერისთავმა უნდა მოახსენოს: „ერისთავმან დარბაზს ჰქადროს“... (ძ.-დ. მუხ. ე და სბ.). მაგრამ მაინც ერისთავი განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევდა აღმინისტრაციულს მმართველობას და ამიტომ მის მოვალეობას უფრო ეს მმართველობა შეადგენდა.

ერისთავის მარჯვენა ხელად გამგებელი უნდა ჩაითვალოს. მკვლას-დებაში გამგებელი ერისთავს გვერდით უდგია, თუმცა-კი იმის სწორი არ არის და შორს სდგას იმის ღირსებზედ. ეს მარჯვენა ხელი თავისის უფროსის მოადგილეა და ხალხთან ახლო დამოკიდებულება აქვს. გამგებელი ყველაფერს ერისთავის სახელით განაგებს; მას აძლეეს პასუხს, ანგარიშს. მხოლოდ ამ ორთ შეეძლოთ და უფლება ჰქონდათ საქმე „დარბაზსა ჰქადრონ“, რომელსამე დიდს დამნაშავეს შემწეობა მისცენ და სახელმწი-

ყო საბჭოსთან შუამდგომელობა ვაჟა-ფშაველას (d.-დ. მუხ. ზ, თ). რადგანაც ღირსებით გამგებელი დაბლა იღვათავეის უფროსზედ, ამიტომ გამგებლად უნდა ყოფილიყო მსასური და აზნაურიშვილი (იქვე, მუხ. ბ, დ). გამგებელსაც ყველაფერზედ ხელი მიუწვდებოდა, — არა თუ კერძოდ მმართველობა, გამგეობა ებარა, არამედ სამხედრო და სამართლის საქმეც. იგი თავისის უფლებებითა და მოვალეობით სრულიად შიდაგავს ერისთავს, თუმცა იმისი ხელქვეითია.

საკუთრად იხსენიება მოურავი, რომელიც დარბაზს არაფერს „ჭკადრებს“, მაგრამ იმის ბძანებას-კი ასრულებს, — „მოურავთა პირითა მამული ებოძოსო“ (d.-დ. მუხ. ზ). მაშასადამე, მოურავი ბძანების აღმსრულებელია და, ამას გარდა, თუ მარტო ძუგლის-დებას დავემყარეთ, მოურავს არა ეკითხოდა-რა, მაგრამ ასე როდი იყო: მოურავს მრავალ გვარი მოვალეობა ეპყრა და ამისდა გვარად თვით მოურავ-

ვობაც სხვა-და-სხვა ნაირი იყო. ჯერ ერთი ესა, რომ მოურავი ხანდახან ჯარისკაცად ითვლებოდა და ციხე-სიმაგრეში ებარა („ციხეთა მოურავი“⁶⁾). ზოგჯერ სვეის-თაობაგა ჰქონდა, მაგ., ს. ატენ ში— „ზევის თაობა მოურავისა არის“⁷⁾. სვეის თავის უმთავრესს მოვალეობას ბქობა და სამართალი შეადგენდა, და რადგანაც ასე იყო, თვით მოურავსაც სამართალი ეკითხოდა. როდესაც მთავარ-მსაჯული, მჯივანბეგი ტფილისში არ იყო, მოურავი ასრულებდა იმის მოვალეობას. მაგრამ მდივანბეგის ყოფნის დროსაც, თუ სატახტო ქალაქში ორი სოფლის კაცი ერთმანეთს უჩიოდა, საქმე და საჩივარი მოურავს უნდა განებქო⁸⁾. ყველა ეს კიდევ არაფერი. მოურავი მმართველობის წევრიც არის, პოლიციის მოხელეა და სამსახურით მალლა სდგას ნაცვალ-

⁶⁾ Двор. Грам., стр. 43.

⁷⁾ დასტურდებალი, 1. § 18.

⁸⁾ იქვე, §§ 24, 57, 201.

სა და მამასახლისზედ. ამ სამსახურით-
სათვის მოურავს სოფლისაგან ეძლეო-
და, სხვათა შორის, ჯარიმა ბოზო-
ბის ქმნისათვის, თავის გასამტკიცლო,
გასამურელო⁹⁾. მაგრამ საქმე იმაშია,
რომ ხშირად მოურავი მთელს მახ-
რას მმართავდა (მაგ., ქიზიყის მოურ-
ავი ანდრონიკაშვილი; ჩოლოყაშვი-
ლებს ჰქონდათ ნაბოძები თუშ-ფშა-
ვის მოურავობა და სხ.). მაშასადამე,
მოურავის უფლება და მოვალეობაც
მრავალ გეარს იყო, მოურავს სხვა-
და-სხვა საქმე ებარა, მისი საბძანებე-
ლი ხან მცირდებოდა და ხან ფარ-
თოდებოდა¹⁰⁾. აქ საჭიროა აღვნი-
შნოთ, რომ საეკლესიო გამგეობას თა-

⁹⁾ იქვე, §§ 15, 24 II § 23.

¹⁰⁾ დასტურდამალის გამოცემეულს, ბ-ნს
პ. უმიჯაშვილს, მარტო სიტყვების თამაშობა
მოსდის, როცა ამბობს: „მოურავი გამგეუ-
ლია, მმართველი რომლისაჲ ადგილ-მან-
რისაო“, გვ. 178. ეს ხომ უველა ხელის-
უფაღზედ ითქმის, რადგანაც უველა გამგე-
ბელიც იყო და მმართველიცა!..

ვის დაბა-სოფლებში საკუთარი მოურავები ჰყავდა, ნაცვალსა და ძამასახლისს გარდა¹¹⁾, მაგრამ საეკლესიო მოურავს ძეგლის-ღება არ იხსენიებს. თუ ჩვენი განმარტება მოურავობისა საფუძელიანია, მაშ მთიულეთის მოურავიც მარტო დარბაზის ბძანების აღმსრულებელი არ უნდა ყოფილიყო და; ეგონებთ, არც იყო...

ერცელს ადმინისტრაციულს შენობაში ეგრედ-წოდებულს სკეის-თავსაც საკუთარი ადგილი ექირა, თუმცა-კი ძეგლის-ღება გაკერით იხსენიებს ამ ხელის-უფალს და არ გვიჩვენებს, სახელდობრ რას შეადგენდა სკეის-თაობა. სიტყვის მნიშვნელობისაგან - კი სჩანს, რომ ხევის თავი უფროსი იყო მთელის ხევისა. მართალია, ხეობა პატარა ადგილია, მაგრამ ხევის-თაობა-კი მეტად საპატიო სამსახურად ითვლებოდა. ამიტომ მეფეები ხევის-თაობას უბოძებდნენ დიდის ღირსების

11) დასტურდება მათი, 1. § 56.

ხელის-უფალს, როგორც ბოქალთ-
უხუცესი იყო, თუ არა-და, რომელსამე
წარჩინებულს ფეოდალს, მაგალითებრ
ფარსადან შაჩაბელს¹²⁾. ხევის-თავის
პირდაპირი მოვალეობა მსაჯულობა
იყო. წელიწადში ერთხელ მაინც უნ-
და შემოეეღო თავისი ხევი. გაიყო-
ლებდა მუშაობს (მწერალს), ათს ცხე-
ნიან კაცს და თითო სოფელს ცალკ-
ცალკე დაივლიდა. სადაც-კი მივიდო-
და, ყველა კომლს ძღვენი უნდა მიე-
ტანა. ხევის-თავი კიდევ ერთის სოფ-
ლიდგან მეორეში მიდიოდა, ქურდებს
სდევნიდა, მათ გზა-კვალს დაეძებდა.
თავის გასამრჯელოში, მადიანს ძღვენს
გარდა, ჯარიმიდგან ნაწილი ეძლეო-
და, „სახევის-თავო“¹³⁾. რაკა ხევის-
თავის პირველს მოვალეობას მსაჯუ-
ლობა შეადგენდა, ამიტომ იგი იერარ-
ქიულად მსაჯულო-უსუცესის, მდივან-
ბეგის ხელ-ქვეითი იყო¹⁴⁾. ძველს სი-

12) Двор. Грам., стр. 18, 24.

13) დასტურდამალი, 1. §§ 65, 220.

14) იქვე, გვ. 176.

გელეშა მოხსენებულია, რომ ამ მოხელეს სხვა რაშეც ეკუთვნებოდა: ზოგჯერ ხევის-თაღი ხარჯსაც ჰკრეფავდა და ხვედრს ნაწილს აბარებდა სამსახურის კაცებს 11).

გარკვევით ნაჩვენებია ეინ იყო და რა იყო ხევის-ბერი. ძველად სიჭყელით, ხევის-ბერი თითონ ხომ ჯარის-კაცია, მაგრამ მთელის ხევის ლაშქრის უფროსობაც ნაბოძება აქვს დარბაზით, — «ხევის-ბერს დარბაზით ლაშქართ თაღადობა ჰბოძებიათ» (d. l. მუხ. ი). «ლაშქართ თაღადისათვის», რასაკვირველია, საქირთ იყრ ციხე და ჰქონდა კიდევ (d.-ლ. მუხ. ე), რომლის ჩამორთმევა დარბაზს შეეძლო და ისიც დანაშაულობისათვის. საყურადღებოა, რომ ამ ლაშქრის უფროსს და მედრე-შეს, რომლის ფიქრი და მოვალეობა ბრძოლის ველს დასტრიალებდა, ქურდობის საქმეც ებარა და მაშასადამე სისხლის სამართალ იცავით.

11) Двор. Грам., стр. 24.

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

ხოდა (იქვე, მუხ. მე). ღირსებით, ეგრედ წოდებულის „სისხლის დენით“, ხევის ბერი მოსამსახურე-გამგებლის თანასწორია, ერთი და იგივე სისხლი ეურეებათ (მუხ. ე, 6'), თუმცა-კი ხევის-ბერად ამორჩევა, ერისთავს გარდა, გამგებელზედაც იყო დამოკიდებული (უეჭველია, გამგებელ აზნაურ-შეილზედ), ასე რომ ერისთავი და გამგებელი ვისაც უჩვენებდნენ საიმედო კაცად, დარბაზიც იმას უბოძებდა ხევის-ბერობას. მაგრამ ამორჩევა იმას როდი ჰნიშნავდა, რომ ყველას მიეღო ხევის-ბერობა, არა, — ეს მოხელეობაც ერთსა და იმავე გვარში ტრიალებდა, საგვარეულო ნიადაგზედ იყო აღმოცენილი და როცა ყოფილის ხევის-ბერის გვარი ამოწყდებოდა, მხოლოდ მაშინ შეიძლებოდა სხვა გვარის კაცს მიეღო დიადი საპატრიო „ლაშქართ თაყალობა“. როგორც სჩანს ჩვენის ისტორიიდან და აგრეთვე თუ ყალბი არ არის ბროს-სესაგან დასახელებული ქოთრიძის

სიგელი ¹⁶), ხევის-ბერობა უძველესს დაწესებულებას შეადგენდა, რომელზედაც შემდეგაც გვექნება სჯა.

ხევის-ბერს, ცოტა არ იყოს, ციხის თაჲს მიაგავს: იმათ საერთო ისა აქვთ, რომ ორნივე სამხედრო კაცნი არიან. საქართველოს სამხედრო გამგეობაში სულ ძველადვე ეპოულობთ ციხის-თაჲსს და ჯერ ისევე დაუით აღმაშენებელმა უბოძა ეს მოხელეობა აღი-შვილებს ¹⁷). ციხის-თაჲის მოვალეობა მარტო ის როდი იყო, რომ თვალყური დაეჭირა და ციხე შეენახა, არა, — ციხის თაჲს უნდა გაემაგრა და მტრისაგან დაეცვა ციხის მიდამო, მთლად გარეშემო აღვილი. თუმცა

¹⁶) Introduction, p. XCVII.

¹⁷) Двор. Грам., стр. 42. ჩვენმა სამხედრო გამგეობამ იცოდა ბგრეოვე ციხის მეთოფე, თუმცა არ არის გარკვევით ნაჩვენები, რა მოვალეობა ჰქონდა ამ მოხელეს, დასტურდამალი, § 114. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იგი ციხის-ჯარის კაცი იყო, Двор. Грам., стр. 6.

ასეა, მაგრამ ციხის-თაფი ციხის პატრონი როდია, იგი მხოლოდ ციხის უფროსია (КОМАНДАНТЪ КРѢПОСТИ), რომელსაც მეციხოვნე ჯარი ემორჩილებოდა. ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა ციხის-თაფს მარტო მთაში-კი არა, სხვაგანაც, როგორც ამას ამტკიცებს აღბუღას სამართალი, სადაც ციხის-თაფი, რასაკვირველია, შეცდომით, წოდებულია ქოთლოსანად და არა ქაქოთლოსანად¹⁸⁾. ძველად, ძველის დების დროს, სამცხე-საათაბაგოში ქაეთლოსანი მსახურთ აზნაურ შვილი უნდა ყოფილიყო და იგი თაფის „პატრონს“

18) თეიმურაზის და თ. წულუკიძის ხელნაწერში ქაეთლოსანი და ქოთლოსანი მოხსენებული და ჩვენ არც ერთის სიტყვის მნიშვნელობა არ გვეხმისო, ამბობს ბ.ნი დ. ბაქრაძე. ცნ. Зак. Вахт. სხოლიო, გვ. 97, მაგრამ საქმიანია, რომ აღბუღას მეზ. ი და ია-ში შეცდომით არის ხმარებული ეს სიტყვები. ციხეს ვხლავ მთაში ქავი ჰქვიან და ეს სიტყვა ძველი სიტყვაა. უნდა იყოს ქავთლოსანი.

ემორჩილებოდა; თერთ ჭკოფოსნობა
ხომ მოხელოებას შეადგენდა. ძეგლიც
ციხის-თაობას მოხელოებად აღიარებს
და ამბობს, რომ საბელმწიფო ანიკებ-
და ამ მოხელოებას — „ციხის თავად
იდგეს ბძანებით“ (მუხ. იგ). არ ეი-
ცით, მთაში რამდენი ციხის-თავი ეყე-
ნათ, მხოლოდ სჩანს, რომ ს. ხადა-
ში ორი ციხის-თავი უნდა იყოსო.
ციხეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა
(სხვათა შორის, „ციხეთა დაქცევამ“
გამოიწვია ძეგლას ღება) და ამიტომ
ციხის თაობაც თვალ-საჩინო სამსახუ-
რად ითვლებოდა. ციხის-თავს საკუ-
თარი „სისხლი სდიოდა“ და, ასე გა-
სინჯეთ, იმის ძმისა და შვილის სისხ-
ლიც-კი სხვა იყო, ვიდრე უბრალო
კაცისა (მუხ. იგ, იდ).

შემოხსენებულნი ხელისუფალნი შე-
ადგენდნენ აღგილობრივს მმართვე-
ლობას და იმათ გარდა ძეგლი არა-
ვის იხსენიებს, თუმცა შეცდომით
სხვებსაც უჩვენებენ¹⁹⁾.

19) ბ.ნიდ. ბაქრაძე მამასახლისსაც ასა-

III

აღვილობრივ მმართველობის ზემოდ იდგა უმაღლესი გამგეობა, რომელიც სატანტო ქალაქში სუფევდა. თითოეული მოზელე, ასე თუ ისე, ამ გამგეობას ექვემდებარებოდა, იმის ნებისა და წადილის აღმსრულებელი იყო და არა სხვისა ვისიმეთვით მყოფელად მხოლოდ იგი უმაღლესი გამგეობა უნდა ცნობილ იყოს, აღვილობრივი მმართველობა ხელქვეითი დაწესებულებაა, რომელიც რასაც «ღარბაში» უბძანებს, მხოლოდ იმას აკეთებს. და აი თვით ეს უმაღლესი გამგეობაც.

აქ პირველი ხელი-უფალი ვეზირია. რა იყო ვეზირობა?

ვეზირობა ხეენის ცხოვრების ნაყოფი არა ყოფილა. ეს უმაღლესი ხელის-უფლება საქართველომ არაბები-

ხელეს, ცნ. ვაკ. ხაზ., გვ. 82; 1 სოფლიო 4, თემცა ქეგლ ში მამასახ ისი სრულიად არ არის ნაჩვენები.

საგან მიიღო და წინად, არაბების მუღლობელობამდე, ჩვენ სრულიად არ მოგვეპოვებოდა. ევზირობა მხოლოდ მაჰმადის სწავლამ შექმნა და დაჰბადა, მაგრამ საქართველოშიაც ამ ხელის უფლობას ისეთივე ძალა და მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც მაჰმადიანთა სახელმწიფოში. იქ ევზირი ხელმწიფის შემდეგ პირველი კაცია, იმისი თანაშემწე და მარჯვენა ხელია. მაჰმადიანთ სახელმწიფო მოძღვრებამ ორ გვარი ევზირობა დააწესა: არის ევზირი, რომელიც სრული და თითქმის დამოუკიდებელი ბატონია და თავის ნებაზედ განაგებს ყველა სახელმწიფო საქმეს, არის ისეთი ევზირიც, რომელიც ხალიფის ნებასა და ბძანებას ემორჩილება 10). ჩვენში ამ მეორე ხასიათის ევზირობა და არსდა და რადგანაც დამოკიდებული

10) Фанъ-день Бергъ, „Основныя начала мусульманскаго права“, стр. 177, 178.

ვეზირი, თვით ყურანის სწავლით, შეიძლებოდა ყოფილიყო რამდენიმე, საქართველოშიაც რამდენიმე ვეზირი იყო ერთსა და იმავე დროს; ამას, ვგონებთ, ქუდის დეპის წინასიტყვაობაც უჩვენებს, სადაც სიტყვა ვეზირი მრავლობითად იხსენიება — „დაესტე-დით ვეზირნიო“... ვეზირს დარბაზში პირველი აღგილი ეპყრა და, მეფეს გარდა, ყველაზედ უფროსი იყო. იგი ძველს «ეზოთ-მოძღვარსა» როდი მიაგავს, როგორც ჰფაქრობენ 21). არა, — ვეზირი, ასპარეზი უფრო ფართოა, ყველაზედ ხელი მიუწედება, ყველაფერი ეკითხვის. რაც-კი რამე მოეხსენებოდა დარბაზს, უეჭველად ვეზირის პირით უნდა მოხსენებოდა. ერისთავი და გამგებელი ხომ დარბაზს

21) Сбор. Зак. Бахт. стр. 84, სწო-ლით დ. პაქრადისა. ეზოთ-მოძღვარი, რო-გორც თვით სახელიც აჩვენებს, მეფის კარს ხელის-უფალი იყო. ვეზირი სხვაა, სახელმწი-ფოს უმ ღლეცა ხელის-უფალია...

ვერ მიჰმართავენ, თუ არა ევზირის საშუალებით.

თუ ევზირობა ხელის-უფლობა იყო, დარბაზი კიდევ უმაღლესს სახელმწიფო დაწესებულებას შეადგენდა. არსებითი განსხვავება ჩვენის დარბაზისა ისაა, რომ იგი მარტო სათათბირო დაწესებულება არ იყო, დარბაზი კიდევ თათბირობს და კიდევ გამგეობს (совъщательно - административным органом). ეს ორ გვარი ხასიათი დარბაზს ცხადად ამჩნევია. გარდა ამისა, მოხელეს გამწესება, მაგალითად ხევის-ბერიისა, დარბაზზედ არის დამოკიდებული (d. d., მუხ. ე და ს.); იგივე დარბაზი სჯიდა მოხელეების დანაშაულობას. მაშასადამე, დარბაზი უმაღლესს სამოსამართლო დაწესებულებასაც წარმოადგენდა (მუხ. ე). ერთის სიტყვით, ამ დაწესებულებას ყოველ გვარი საქმე ებარა, ყველა უწყება და თითოეული ადგილობრივი გამგეობა აქ იყო თავ-მოყრილი. დარბაზის წევრებად იყვნენ მეფის კა-

ანოუცემების და სხვა სახის

რის მოხელენი, თაფჯდომარედ თვით მეფე ბძანდებოდა და, რასაკვირველია, მი ი ნება და უფლება ყველაზედ მაღლა იდგა, დარბაზზედ არ იყო დამოკიდებული. ერისთავის მოკვლა, მაგ., დამნაშავეს დარბაზით უნდა ჰკითხოდა, მაგრამ მეფეს შეეძლო დარბაზის განაჩენი არ შეეწყნარებინა — „მეფემან იკითხის, რაჟამცა უფრო ძნელად იკითხებოდეს“, ე. ი. ნება აქვს უფრო დიდის სასტიკობით დასაჯოსო... მართალია, მეფე თვით დარბაზსაც აღემატებოდა, მაგრამ ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ საქართველოს მეფეს მხოლოდ თავისი ნება და სურვილი მიაჩნდა კანონად და სხვა არაფერი. არა, ძეგლის დების წინასიტყვაობა საუცხოვო საბუთს გვიჩვენებს, რომ, როცა სახელმწიფოს საქიროება თხოულობდა, მეფე ერის წარმომადგენლებს მოუწოდებდა, იმათ დაეკითხებოდა და მხოლოდ მაშინ დასდებდა განაჩენსა და გადაწყვეტილებას. ერის წარმომადგენლობაში იყო თვით მეფობის ძალა და მნიშვნელობა.

IV

წინა-სიტყვაობის შემდეგ, ჰეგლის
დება განმარტებს პირველად მოხელეე-
ბის „სისხლის დენას“ და მეორედ
გვიჩვენებს, რომელ მოხელეს რა უნდა
გარდახდეს დანაშაულობისათვის. „სი-
სხლის დენის“ ძირითადი თვისება
ისაა, რომ თითოეულს მოხელეს
სისხლი „გვარსა ზედა“ სდის. ეს ფორ-
მულა „გვარსა ზედა“ თავიდან ბო-
ლომდე დაცულია და სასტიკად აღი-
არებული, ასე რომ რაც გვარი დი-
ლია და პატივდებული, იმდენად
უფრო ბევრი „სისხლი სდის“, ე. ი.
უფრო ბევრი გადასახადი ერგება.
აქ ჰეგლის დება მხოლოდ საზოგადო
კანონს მისდევს: ყველა ერის უძვე-
ლესი სისხლის სამართალი დამნაშავეს
სისხლს ახდევინებს დაზარალებულის
„გვარსა ზედა“. როცა რომლისაშე
ერის ცხოვრება ჯერ ისევე განუვითა-
რებელია და საგვარეულო მარწყობი-
ლობას არ გასცილებია (родовой
быть), თვით სისხლის საქმეც მხო-

ლოდ „გეარსა ზედა“ სწარმოებს. ასე იყო მარტო მთიულეთში არა, — ჩვენს მეზობლებსაც სისხლი „გეარსა ზედა“ სდიოდათ ²²). მაგრამ ძეგლის დება როდი სჯერდება საზოგადო ფორმულას: „გეარსა ზედა“. რაკი დააარსეს რთული ადმინისტრაციული მმართველობა, პოლიტიკური საზრისი თხოულობდა თითოეულს მმართველობის წევრს განსაკუთრებული პატივი სდებოდა. ეს მით უფრო საჭირო იყო, რომ ძველად საქართველოში თითქმის ყველა მოხელეობა გეარს მასდევდა, მის საკუთრებას შეადგენდა. რაკი ასე იყო, სჯულ-მღებლობამაც უფრო ადვილად აღიარა სამართლის მეორე თვისება — სისხლის დენა «სამსახურსა ზედა». რაკ მოხელე მალა სდგას, იმდენად უფრო მეტი სისხლი სდის, ასე რომ პირველი

22) მაგალითად, ჩერქეზებს, ვახარდოვლებს, Алаты, 1, стр. 396—399, 167 и пр.

ფორმულა „გვარსა ზედა“ დაერთო მეორეს — «სამსახურსა ზედა». დამნაშავეს მიუცილებლივ სისხლი უნდა დაეურვა ჯერ „გვარსა ზედა“ და მერე პიროვნულის ღირსებისა და სამსახურის კვალობაზედ.

რასაკვირველია, თუ მოკლული ანუ სხვათრეც დაზარალებული მოხელედ არ იღვა, მაშინ ბრძანებლობდა ერთადერთი ფორმულია: „გვარსა ზედა“. აღვილობრივ მოხელეებში პირველი ზომ ერთითაჲა. ამიტომ ვინც ერისთავს მოჰკლავს, ყველაზედ დიდ დამნაშავედ ითვლება. თვით იგი მკვლელობა „უმსგავსო და უსაზომო შეცოდებაა“. ამ «შეცოდებისათვის» სამ გვარი სასჯელია გაჩენილი — გარდასვენება, მამულის წაღება და სისხლის დაურევება. გვარსა ზედა, — რომელიც თითქმის ყველა დამნაშავესათვის სავალდებულოა. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ გარდაბეწა და მამულის წაღება ცოტად თუ ბევრად ხანგრძლივია იმისდა გვარად, თუ ვინ იყო ბოროტ-

მომკმედი და მსხვერპლი ბოროტ-
მომკმედებისა. რას ნიშნავდა გარდა-
სვენა, მამულის წაღება?

ძეგლის დება მხოლოდ იხსენიებს
ერთსა და მეორეს, მაგრამ არ გვი-
ჩვენებს, რას მოასწავებდა გარდახვეწა
და რა იყო მამულის წაღება. პირვე-
ლად საჭიროა შევნიშნოთ, რომ ეგ-
რედ წოდებული გარდახვეწა, ე. ი.
სამშობლოდამ განდევნა ძველი ჩვე-
ულებათა და დასაწყისი მოგზაურობა იმ
დროს, როცა რომლისამე ერის ცხო-
ვრება საგვარეულო წესზეა მოწყობი-
ლი. მაშინ თითოეული კაცი მხოლოდ
გვარის მფარველობის ქვეშ იმყოფება,
გვარს გარეშე მისთვის შეება და
ხსნა არაა, გვარი ჰპატრონობს, ნუ-
გეშობს, ხშირად იმის მაგიერად სი-
სხლსაც იურებს. ერთის ნიტყვით,
უფლა კაცი გვარით სკოცხლობს და
სულდგმულობს. მაგრამ შეიძლება
ვისმეს ბედმა უმუხთლოს და გვარმა,
რომლისამე მიწების გამო, ხელი აი-
ლოს თავის კაცზედ. მაშინ ბედკრული

და უკუღმართი „უთვის-ტომო“ შეიქმნებოდა, გეარს უნდა მოშორებოდა, საგვარეულო მიწა-წყალი დაეტოვებინა, შორს გარდახვეწილიყო, ბეჩაეი და უბატრონო მაწანწალა გამხდარიყო. გარდახვეწასა და მაწანწალობას აღამიანი როგორც იყო გაუძღვებდა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ყველას სრული ნება ჰქონდა დაუსჯელად გარდახვეწილი დაეჩაგრა, თუნდა კიდევ მოეკლა, — გეარი ხომ მუარეული არა ჰყავს და გარდახვეწილი. სა აბა ეის რად შეეშინდება!.. ამიტომაც საშინელი და თავს ზარ-დამცემი სასჯელი იყო გარდახვეწა, გეარადამ განდევნა (*genti adscriptio*)¹¹). ძეგლის გარდახვეწასაც სწორედ ეს მნიშვნელობა ჰქონდა. აქაც გარდახ-

11) ჩვენს შიგნით ეხლაც მისდევენ „მოკვეთას“, რომელიც ძეგლის გარდახვეწას შიგავს. სხვა მთის ხაღბში ხომ ხშირია გარდახვეწა, მაგალითებზე ჩერქეზების „აბრეკ“, უბიუების „ბაიუშ“, АДАТЫ, в. 1, 359, в. 11, 345.

ვეწილი ყველას მოკლებული იყო, უმწედ და უნუგეშოდ დაწანწალებდა, მუდამ შიშსა და ელდას ქვეშ იმყოფებოდა და თავ-შესაფარი თუნდაც რომ ეპოვა, მთარეელი მაინც არაეინ ჰყავდა...

ეს უბედურება გარდახვეწილს ერთი-ორად უძლიერდებოდა, რადგანაც გარდახვეწას თან მოსდევდა მამულის წაღება. კიდევ ჰო, თუ თითონ გარდახვეწილისათვის ჩამოერთმიათ მამული—უამისოდაც ხომ იგი მამულს ვერ მოიხმარდა,—საეაღალო უფრო ის იყო, რომ მამულის წაღება მამულის სასუფეოდ დადვას ნიშნავდა, ე. ი. „ხაზინა“, სახელმწიფო უნდა დაჰპატრონებოდა მამულს, ეხმარა და ესარგებლა. ესეც თითქო არა კმარაო: ასე გასინჯეთ, საბლსა და კერასაც-კი ჩამოართმევდნენ გარდახვეწილის ოჯახს და ერისთავს, ან გამგებელს ჩააბარებდნენ. ახლა აბა წარმოიდგინეთ მშინერ-მწყურვალე ცოლ-შვილი, ბეჩაეად ხეტიალი უცხო ადგილას, სირცხვი-

ლი და პატივის ახდა, მუდამ შიში და ელოდა, ცუდ-უბრალოდ არაეინ მომკლასო, და გაიგებთ, რასაც უქადიდა კაცს გარდახეეწა და მამულის წაღება...

მამულის წაღება სასუფეოდ დადგა იყო. ეს საგანი ღირს-შესანიშნავია და განმარტებას საჭიროებს. ძეგლში ბშირად მოხსენებულია მამულის სასუფეოდ დაღვა და ეს მარტო მაშინ-კი არა, როცა ცალკე კაცი იყო დამნაშავე, — სახელმწიფო მამულს ართმეედა ბეობასა და სოფელსაც, თუ სალაშქროდ არ გაეიდოდნენ (მუხ. ით). მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. ეგრედ წოდებულს ბეითაღმანსაგ (ВЫМОРОЧНОЕ ИМ'ЬНІЕ) მხოლოდ იმ პირობით უბოძებდნენ, რომ მამულის მიმღებს ხარჯი ეწია, — „საჯარო, სალაშქრო და საბეგრო არ დააკლდეს ქეყანასაო“ (მუხ. კც). ვისაც მიწა-წყალი აქვს, ძეგლის სიტყვით, ვაღდებულნიც არის სახელმწიფოს ემსახუროს, „სალაშქრო“ და „საბეგრო“ არ დააკლოს და თუ

დააკლო, მამული „წაელება“. რადგანაც ასე იყო, მამულ-ადგილის მფლობელობასა და მიწის საკუთრებას თავისებური ხასიათი ჰქონდა. ეს მფლობელობა და საკუთრება სრულყოფილით არ მიაგაედა იმ წყობილებას, რომლის ძალით მიწა საერთო საკუთრებაა და თვით გვარი, თუნდა თემი სამამული, საადგილო კავშირი და სხვა არაფერი, როგორც ამას სხვაგან ვხვდებით²⁴). ძველის სვეა, სოფელი კომლექტურად სცხოვრობს; თითოეულს კომლს ცალკე საკუთრება აქვს, თავისი ადგილ-მამული უჭირავს და საერთო მფლობელობა არ იცის. ხევი და სოფელი ერთს გარეგანს ძალას

²⁴) სულ ძველად მიწა საერთო იყო, საერთო საკუთრებას შეადგენდა. ამის ნაშთს თვით ინჯლის შიდა-ვი უჩვენებენ. ტიპობების ვერად წოდებული მ ა რ კ ა სამამული კავშირი იყო. შემდეგში საერთო საკუთრებისაგან კერძო საკუთრება წარმოსდგა. ნახე ამ საგნის შესახებ „Деревенскія общины на Востокѣ и Западѣ“, Мѡна, стр. 44 и слѣд.

ემოჯიჩილებიან (სახელმწიფოს), როგორც თვით შინაობაში ერთისა და მეორისათვის საეალღებულოა მხოლოდ საგვარეულო დამოკიდებულება (родовая связь) და სხვა არაფერი. ამიტომ ხევი და სოფელი არც ძველებური „მარკა“ და არც აწინდებური „ობშიინა“. თუ რამე საერთო ჰქონდათ ხევსა და სოფელს, მარტო ის, რომ რომელსაზე თემს ეკუთვნოდნენ. თემი კიდევ უფრო სადროშე კავშირია იყო და საეალღებულო ყველა ხევისა და სოფლისათვის. მართალია, სათემო კავშირს გვერდით საგვარეულო უდგია, მაგრამ ეს უკანასკნელი პირვანდელს ძალასა და მნიშვნელობას მოკლებულია. სახელმწიფო და კერძოდ სამხედრო ძალა სჩაგრავს საგვარეულო წეს-წყობილებას. ამიტომაც მიწა-მამული თითქო უფრო სახელმწიფოს საკუთრებაა და ზედ აღევს ხარჯი — „სალაშქრო — საბეგრო“. როცა ვინმე ხარჯს არ გადაიხდის, მამული „სასეფეოდ დაიდება“, ე. ი. მამული

სახელმწიფოს უნდა მიეღოს. ამ მხრივ ქველს საადგილ-მამულო წესი, ცოტა არ იყოს, მიიგავს მაჰმადიანთა ეგრედ წოდებულს სარაჯისა).

სასჯელის მესამე ნაწილს სისხლის დაურეკბა შეადგენდა. სწორედ იგი დაურეკბა იყო ჯარიმა, რომელიც დამნაშავეს მიუცილებლივ უნდა გადაეხადა. შეიძლება მსუბუქ ბოროტე-

28) Основныя начала мусульманскаго права, стр. 88. ს ა რ ა ჯ ი ჰქვიან იმ ადგილ-მამულებს, რომელიც ხმლით დაუჭერიათ ომიანობის დროს (джигадь—священная война) და რომელიც წინად სხვა სარწმუნოების ხალხს ეკუთვნოდა. ს ა რ ა ჯ ი სახელმწიფოს საკუთრებაა. საკვირველია, რომ ზ-სს დ. ბაქრაძეს სრულიად ვერ შეუგნია—თუ რას ნიშნავს ქველს „სასეფოდ მამულის დაღვა“, თორემ ამას ხომ აღარ იტყვოდა: ...ему (законодателю) как будто неизвестно на своей территории поземельное право казны...“ Сб. зак. Вахт. стр. 83, თითქო ქველს „სასეფოდ მამულის დაღვა“ და ეს „поземельное право казны“ ერთი და იგივე არ იყოს!...

ბისათვის გარდახვეწა და მამულისწა-
ლება არ მიესაჯათ, მაგრამ სისხლის
დაურევებას კი თაეილამ ვერაფერს აიცი-
ლენდა, — სადაც დანაშაულობა იყო,
იქ, უეჭველად, სისხლის დაურევბაც
უნდა ყოფილიყო, რასაკვირველია,
თუ საქმეს „პატივებით“, „შერიგე-
ბით“ არ გაათავებდნენ. ძველის სისხ-
ლის დაურევბაც საყოველთაო ძველს
წესს მისდევდა, — სისხლი მაშინაც
უნდა დაეურვათ, როცა, მოროტ-
მოქმედების მაგიერ, ვისმეს მარტო ზა-
რალს მისცემდნენ, რომლისაზე კაცის
სამოქალაქო უფლებას დაარღვევდნენ
(гражданское правонарушение).
ჩვენმა ჰეგლის დაბამავე როდი იცის —
რა დიდი განსხვავებაა სასისხლო და
სამოქალაქო საქმის შორის 26). თვით
სისხლი დამნაშავეს ფულით უნდა
გადაეხადა და ეს გარემოება მით

26) სხვა მოდგმის მოთულების ადათიც ამ
მიმართულებას ადგია, — არ უპოვებს განსხ-
ვავებას სასისხლო და სამოქალაქო საქმეს
შორის, Адагы, 1, стр. 395 და სხ.

უფრო შესანიშნავია, რომ მეზობლებში ასე არ იყო 27). ფულად თეთრია მიღებული და ეს ალბად იმიტომ, რომ მეფე გიორგი ბრწყინვალეს ჯერ მოჭრილი არა ჰქონია თავისი საკუთარი ფული — გიორგულა 28).

მოხსენებული არაა — რამდენი ღირდა ერისთავის სისხლი და საზოგადო ფორმულა „გეარსა ზედა“ ხომ არაფერს გვეუბნება. ძეგლის თქმით, ერისთავის მოკვლა არ გაგონილა და თუ ეს უბედურება იქმნა, მაშინ თვით მეფემ იცის — რაც შეიძლება სასტიკად მოექცეს დამნაშავესაო... აქაც

27) როგორც ადათებიდან სჩანს, სხვა ტომის მთიულები სისხლს იურვებდნენ საქონლით, ავეჯეულობით და სხვ. ფული სულ ახალ დროს შემოიღეს, АДАТЫ, I, стр. 399.

28) თეთრი შაურის ღირებულება, ბროსეს „Introduct“. p. LXXXI. გიორგულს ვახტანგიც იხსენიებს თავის კანონებში, მუნ. იე, თუმცა არ ამბობს რამდენი ღირდა.

ახალი არაფერია: ყველგან, სადაც წოდებრივი განსხვავება არსებობს, პირველის ხარისხის თავადის, დადგულის სისხლი მეტად დიდად თვსობს 29). საზოგადოდ-კი რომ ითქვას, ძველის ღების სისხლის დაუჩრეება დამნაშავეს მაგრე რიგად ძვირად არ უჯდება.

V

ერისთავს თან გამგებელი მოსდევს. როგორც ზემოდაც შეენიშნეთ, ჩამომავლობით გამგებელი ან მსახური იყო („მსახური იყოს გამგებლად“), ან არა-და—აზნაურსკილი (აზნაურ-შვილი იყოს გამგებლად), მუხ. ბ, დ).

29) ჩერქეზების ადამი უურო სასტიკად მოქმედობს: თავადს რომ თოფი ესროლა თავის ყმისათვის, ამ უკანასკნელს ხელის განძრევა არ შეეძლო; ვინც-კი განიზრახავდა თავადის მოკვლას, სახლობით ამოუღებდნენ, АДАТЫ, I, СТР. 417. ოსებში თავადის — უზდანლაგის მოკვლა, სწვა-და-სწვა ხარჯს გარდა, ღირს 3240 ძროხა და უბირის ყაფისა-კი (ფარსაგლავ) 60 ძროხა, АДАТЫ, II, СТР. 28.

შავრამ ეგრედ წოდებული მსახური უბრალო მსახურად როდი ითვლებოდა, არა, — იგი წოდებითა და ღირსებით შემაერთებული ხილია აზნაურსა და გლებს შორის, მათ შუა სდგას. ძველ დროს წერილ მოხელეებად, მეტადრე ადმინისტრაციაში, უფრო მსახურნი იყვნენ ხოლმე და განსაკუთრებულს წოდებას შეადგენდნენ ²⁰). საყურადღებოა, რომ „მსახურთა წოდება“ ჩვენს მეზობელ მთიელებსაც ჰქონიათ, მაგ. ჩერქეზებს, რომელთა საზოგადოებურის ცხოვრების ფორმა და აგებულება მეტად მიავაგეს საქართველოს ძველ ცხოვრების წყობილებას. თვით ოსეთშიაც მსახური (ყაედასარდ) ცალკე სდგანან და განცალკეეებულს წოდებას ეკუთვნიან ²¹). საქართველოში მსა-

²⁰) Introduction, p. LXXX.

²¹) Алаты, I, стр. 116, § 2, 119, § 7, მეტადრე 182, XIV; II, стр. 9, 12, § 6, 14, 15, 17 და სხ. შევნიშნავო მკობნგედლისათვის, რომ ოსეთში ხუელ უკანასკ-

ზურად აზნაურიც ხომ ირიცხებოდა. მაგალითები, მსახურს აზნაურს იხსენიებს აღბუღას სამართალი (მუხ. 3) 22). მაგრამ, როგორც სჩანს, შემდეგში მსახურს აზნაურობა ჩამორთმევი და გლეხსა და აზნაურს შუა მოჰყოლია. ჩვენ არ ვიცით როგორ და რისთვის აღმოიფხვრა მსახური-აზნაური, რა ცელილებამ მოსპო და წაღეკა იგი განსაკუთრებული სოციალური წყობა, მხოლოდ ეს-კია, რომ

ნელს, მეოთხე წოდებას გურზიაკები ვაუთვნიდნენ; გურზიაკები იყვნენ ტყვეებად წაყვანილი ქართველები; პატრონს თუნდაც სახლობით გაეუღოტა თავისი გურზიაკები, ხმის გამცეში არავინ იყო; თუ სხვა ვინმე მოჰყვავდა, მაშინ-კი პატრონისათვის ოცდაათი პროზა უნდა მიეცა სისხლში, АДМТ, 11, стр. 11—18, 28.

22) აღბუღას სამართალი არ ამბობს, მსახური რომელის ღირსების აზნაური იყო. ჩერქეზების ადათის ძალით, სულ უკანასკნელი, შესამე ხარისხის აზნაური იწოდებოდა მსახურად, АДМТ, 1, стр. 182. იქნება ქველად ჩვენშააც ასე იყო...

ძველად მსახური-გამგებულა დაბლა იდგა გამგებულ-აზნაურშვილზედ. სისხლიც სხვაფრივ სდიოდათ: მსახურის სისხლი ღირდა ექესი ათასი თეთარი, (ოც-და-ათი თუმანი), აზნაურშვილისაკი ჩვეულებრივს „გეარსა ზედა“ მისდევდა. მაშასადამე, უბრალო მსახური კეთილშობილი არ იყო, „გეარი“ არა ჰქონდა; აზნაურშვილი-კი „გეარიანია“ და ამიტომ სისხლიც „გეარსა ზედა“ სდის.

მეგლის დება ამბობს მოკელა ორ ნაირიაო: შეიძლება გამგებელი მოჰკლას მთელმა ხევმა და სოფელმა, მაგრამ ისეც მოჰხდება, ცალკე კაცს შეემთხვას მოკელოა. რასაკვირველია, ეს ორი დანაშაულობა ერთმანეთისაგან ძლიერ განსხვავდება. პირველი დანაშაულობა ღიღია, მთელის ხევისა და სოფლის ურჩობასა და ამბოხებას მოასწავებს. სასჯელიც ღიღი აქვს განჩენილი. ჯერ ერთი ესა, ექესი ათასი თეთარი უნდა დაეურევოს მსახურს გამგებელს. გარდა ამისა, თითოეული კომლი უნდა

„გაებეგრათ“: თითო ცხენი ბეგარად დაედევას წელიწადსა შიგან გამოსაყვანელად სასეფოდ.... ეს ძველადვე ასე ყოფილა... (მუხ. ბ). გარდახეწა და მამულას წაღება არ შეიძლებოდა და მოუხერხებელიც იყო. ამიტომ კანონში „ძველს“ ჩვეულებას მიჰმართა და მართლაც, იგი ჩვეულება ამ შემთხვევაში უფრო სავარგო და სახეიროა.

ბეგლას-დევა „ფათერაკით“ მოკელასაც იხსენიებს — „თუ ერთს კაცს ფათერაკოს გამგებელი“... საზოგადოდ ცნობილია, რომ ყველა ძველი სისხლის სამართალი მხოლოდ ბოროტ-მოქმედების გარეგანს მხარეს აძლევს მნიშვნელობას და შინაგანს-კი — განზრახვას, აზრს უყურადღებოდ სტოვებს. საჭიროა იხსოვოდ, რომ ესა-და ეს მოკლეს, მაგრამ განზრახ, თუ არა, — ამის განხილვა საჭირო არ არისო; ამიტომ ძველი სჯული და ადამი თითქმის ²²⁾ ერთ ნაირად სჯის «ფათერ-

22) აი თუნდა ოსების ადამი, АДАТЫ, II, стр. 4.

რაკითა და განზრახ მოკვლას. ჰეგ-
ლიც სწორედ ამ საყოველთაო აზრს
მისდევს, როცა აღიარებს: „თუ
ერთს კაცს ეფათერაკოს... მამულისა-
გან გაიძოს და შეუნდობლად მამუ-
ლი სასეფეოდ დაიღვასო“... მაგრამ
გარდახვეწა და მამულის წაღება არა
კმაროდა და სისხლიც ცალკე უნდა
დაეურებათ. მოხდებოდა, რომ „მეუა-
თერაკეს“ შეძლება არა ჰქონდა სისხ-
ლის დასაურვებლად. მაშინ იმის მა-
მულს გამგებელის ოჯახს გადასცემ-
დნენ, თუ არა-და, თვით მეფე გადა-
იხდიდა სისხლსა და მამული სასეფეოდ
დაიღებოდა (მუხ. გ).

იქ, სადაც ჯერ ისევ საგვარეულო
კავშირი მტკიცეა და მკიდრო, მთე-
ლი გვარი (родъ) ეხმარება თავის
ლარიბს დამნაშავეს, იმის მაგიერად
სისხლს იჭრეებს და ჯარიმას იხდის
ან ერთბაშად, თუ არა-და — ნელ-ნე-
ლა, ნაწილ-ნაწილად. ამას ეხედაეთ,
მაგალითებრ, ჩერქეზებში³⁴). ხოლო

³⁴) АДАТЫ, 1, стр. 167, 393, თუ გვა-

მკვლას-დება, თუმცა საგვარეულო
კავშირს უარს არა ჰყოფს, მაგრამ
გვარს არ აკუთვნებს ღარიბისა და
ლატაკის დამნაშავეს პატრონობას.
პატრონიცა და ბატონიც სახელმწი-
ფოა და არა სხვა ეინმე. მეფე იურ-
გებდა სისხლს და მამული სასეფეოდ
ჩაჩებოდა. არც გვარი და არც ხევი
და სოფელი არაფერს შუაში იყენენ
და ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ამ-
ტკიცებს ჩვენს დედა-აზრს, რომ მკვლას
ცხოვრების საფუძველად მიღებული
აქვს სასუქმწიფო კავშირი და არა სა-
გვარეულო, ან საადგილ-მამულა დამო-
კიდებულება.

ღირს შესანიშნავია, რომ არც აღ-
ბუღას სამართალმა იცის ხსენებული
საგვარეულო პატრონობა. როცა დამ-
ნაშავეს არ შეეძლო სისხლი გარდა-
ებადა, ან როცა თავის ნებით გარ-
დაიხეწებოდა, მაშინ „პატრონს“ უნ-

რი სისხლს არ გადაიხდიდა, მაშინ დამნა-
შავე უნდა გარდახეწილიყო.

და სჭეროდა მამული და დაზარალე-
ბული კიდევ გამოსაელის ნახევარს
„სკამდა“. დიდებულის სისხლი, მაგ.,
ო.რმოცი ათასი თეთრი ღირდა.
თუ დამნაშავე სისხლს ვერ დაიხურვე-
ბდა და ან გადაიხევეწებოდა, მამუ-
ლი აქენდეს პატრონსა ჯაყელსა და
მაწყურელსა; ნახევარი გამოსაელისა
შესისხლეს აქამოსა (მუხ. ბ. იხილე
ეგრეთვე მუხ. ე, სადაც აზნაურზეა
ნაამბობი. სულსხვა ნაირია „გაყენება“,
როცა აზნაური აზნაურს მოჰკლავ-
და, მუხ. რნა). ერთის სიტყვით, ჩვენს
უძველესს სჯულ-მდებლობაში სრუ-
ლებითაც არ მოაპოვება ჩვეულებრივი
„საგვარეულო პატრონობა“²⁵⁾ და
ლატაკი დამნაშავე შეფსა და ბატონის
„პატრონობას“ მხოლოდ მაშინ ჰპო-
ვებდა, თუ რაიმე მამული ჰქონდა,

²⁵⁾ სხვაგან მთიულეებში პატონი, მაგ.,
თავადი პატრონია გლეხისა სასხლის საქმე-
ში და იმის მაგიერ სისხლს იურებს, АДМ-
ТН, 1, стр. 137, § 52, 139, § 56.

მაგრამ რამდენი იყო უმამულო დამ-
ნაშავე!...

რასაკვირველია, უფრო მძიმე დანა-
შაულობად ითვლებოდა, თუ მოხე-
ლე გამგებელს მოჰკლავდა. ქეგლი
მხოლოდ ერთს მაგალითს გვიჩვენ-
ნებს: როცა ხევის-ბერს შემოაკ-
დებოდა გამგებელი. მაშინ დამნაშა-
ვეს სხვა რამეც უნდა გარდახდოდა
და ეს სხვა რამე „ხევის ბერობის წა-
ღებაა“. სხვაფრიე-კი სასჯელი საწო-
გადო იყო: სისხლი „გეარსა ზედა“
და მიუცილებელი გარდახეწა, მამუ-
ლის წაღება. ხევის-ბერი სამ-წლო-
ბით უნდა გაეძევებინათ და გაძევების
დროს მამული და ციხე სასეფოდ
რჩებოდა. სახლი ერისთავს უნდა ჩაე-
ბარა. რადგანაც ხევის ბერობა გვა-
რეულობაში ტრიალებდა და გეარის
საკუთრება იყო, ამიტომ გეარის კაცს
უნდა ჰბოძებოდა ეს მოხელეობა,
მხოლოდ ისეთს გეარის კაცს, რომე-
ლიც „არა ცხადად და არა იდუმალა“
გამგებლის მოკვლაში არ ერია (მუხ. ე).

VI

თუმცა აღვილობრიეს აღმინისტრაციულ გამგეობაში ხევის-ბერი ძლიერ მალლა არ იდგა, მაგრამ დიალ თვალსაჩინო გავლენა ჰქონდა და სამხედრო საქმეში ფრიად ბევრი ეკითხებოდა. ჯერ ერთი ისა, რომ ხევის-ბერი ლაშქრის უფროსია, დროშა უპყრია და მთელს თემს წინამძღოლობს. მეორედ კიდევ—თავის ხევში საკუთარი ციხე აქვს, თითონაც და გვარიც მეტად პატივდებულია. ძეგლის ღებაც განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს ამ ხშირად უჩრისა და ლალს „ლაშქართა თაეაღს“.

სისხლით ანუ ღირსებით ხევის ბერი მოსამსახურე გამგებელს უდრის. ორნივე ერთსა და იმავე იერარქიულ საფეხურზედ სდგანან. ამას სისხლის რაოდენობა ამტკიცებს: უკეთუ „ქვეყანა“ (общество) მოჰკლაედა ხევის-ბერსა, ჯარიმა და გარდასახადი ისეთივე უნდა წართმეოდა, როგორც მოსამსახურე - გამგებლის მოკელაში

(მუხ. 5). ეს ერთი საბუთი. მეორე კიდევ ისა, რომ ხევის ბერი ხევის-ბერის მოკვლისათვის მოსამსახურე გამგებლის სისხლს იზღიდა, — ექვს ათას თეთრს (მუხ. 6). სისხლს გარდა, აღმინისტრაციული სასჯელიც ერთი და იგივე იყო: სამ წლობით გარდაბეწვა, მამულის სასეუფოდ შეჯანა და ეგრედ წოდებული სახლის ჩამორთმევა. ერისთავსა და გამგებელს უნდა ჩაებარათ გარდაბეწვილის სახლი.

თვით სახლი და ოჯახიც ხევის-ბერისა გაისაკუთრებულის ღირსებით შემკულია. ოჯახის თითოეული წევრი განსხვავდება სხვა წოდების კაცისაგან და ეს მაშინაც-კი, როცა პირადად იგი წევრი შესანიშნავს არაღერს წარმოადგენს. საკმაოა ხევის-ბერის ოჯახს ეკუთვნოდე, იმის „გაუყოფარი“ იყო, მასთან ერთ ჰერს ქვეშ სცხოვრობდე, და „სისხლიც“ სხვა გეჭნება, დიდება და პატივი განსხვავებული გეპერობა. ეს საოჯახო ღირსება მეტად თვალსაჩინოდ არის აღი-

რებული და საყურადღებო კვლე-
ვისაა, რომ ამ ღირსებას ზედ ერთეის
„გვარის“ ღირსებაც: ოჯახსა და გვარს
თითქო ხელ-შეკრულობა დაუდევიათ,
ერთად მოქმედებენ, ერთის გზა-კვლით
მსვლელობენ და ხევის-ბერობასაც სა-
კუთარს ფერსა სდებენ. ამ ნაირად
იგი ხევის-ბერობა მთლად დამყარე-
ბულია საოჯახო და საგვარეულო სა-
ფუძველზედ (семейно-родовое нача-
ло). გარდა ამისა, სხვა ხასიათიც ატ-
ყვია ამ იურიდიულს დაწესებულებას,
სახელდობრ ისა, რომ რამდენადაც
ოჯახს შორდებით და გვარის შორე-
ულს წარმომადგენელს უახლოვდებით,
იმდენად ძალა და უფლება ხევის-ბე-
რობისა ნელ-ნელა მცირდება, სისხ-
ლი ცოტად იურეება, ასე რომ სისხ-
ლი შადრევანსავეთ სჩქევს ქვემო-
დამ ზემოდ და რაც მალლა მიდის,
უფრო-ჩქეფა სუსტდება და ბოლოს
ბომ ჰქრება კიდევ...

რაკი სულ პირველად ოჯახს ჰქონ-
და უპირატესობა, ამიტომ ყველაზედ

დიდი სისხლი სდის იმ დამნაშავეს, რომელიც მოჰკლავდა ხევის-ბერის გაუყოფარს და მოასდეს (მოახლოე—ახლო ნათესავი: მამა, ბიძა, ძმა, ძმისწული). დამნაშავეს უნდა გადაეხადა ექვსი ათასი თეთრი, და გარდა ამისა, ორ-წლოებით გარდახეწილიყო. რასაკვირველია, ერთთავი და გამკვებელი, ჩვეულებებისამებრ, ჩაიბარებდნენ გარდახეწილის სახლს. ხევის-ბერის ოჯახს გარედ ხომ ის ღირსება და პატივი არ იპოვება, როგორც თვით იმის ოჯახში. გაყრა, გაყოფა ისეთი გარემოებაა, რომელიც შესამჩნევად აცოტავებს და ამცირებს ხევის ბერის განაყოფის ერთ-სისხლის კაცის (раздѣльный родственникъ) მოკვლას, სულ ერთია, განაყოფი მოკლული კაცი შეუვისაა (შორეული ნათესავი), თუ მოასდეს. თუ კი ერთ-სისხლის კაცი ცალკე ოჯახად გავიდოდა, მაშინ სისხლი ერთი-ორად უცოტავდებოდა, ასე რომ თუნდ ხევის-ბერის განაყოფი ძმაც მოგვეკლათ, ერთი-ორად

ნაკლები სისხლი უნდა მიგეცათ, ვიდრე გაუყოფარის ძმის მოკვლაში. ერთის სიტყვით, ხევის-ბერის ოჯახს განსხეავებული ღირსება აქვს და შედარებით ბევრი სისხლიც სდიოდა.

მაგრამ, როგორც შევნიშნეთ, ოჯახს გვერდით გვარი უდვია. გვარი, ერთ-სისხლობა ბუნებრივია კავშირია და ყველა პირვანდელს საზოგადოებას ეს კავშირი კანონად აღიარებული აქვს. საზოგადოებას ვინღა იტყვის, ძველს დროში თითოეული სოციალური დაწესებულება ამ კანონს ექვემდებარება. ეს უნდა ითქვას ხევის-ბერობის შესახებაც. ხევის-ბერის დროშას გვარის თითოეული კაცი უნდა დაემორჩილოს, ერთ-სისხლის კაცებს იგი დროშა აკავშირებს, სულ ერთია, გვარის კაცი შეუყისია, თუ მოასდგა. რაღა? — თუმცა კანონი ამბობს ყველა ერთ სისხლისანი „დარბაზით დაყენებულს ხევის-ბერს ახლოვანო“ (მუხ. ი), მაგრამ მართო დარბაზის სანქცია აქ არაფერს

შუაშია: ვიდრე დარბაზი ხევის-ბერს ყველა მონათესავეს „აბლებდა“, თვით ხევის-ბერობამ ყველა „იახლა, იმიტომ-რომ ხევის-ბერი ბუნებით გვარის უფროსია, მეთაურია, წინამძღოლია. კანონმა დარბაზს მხოლოდ ის დაუსაკუთრა, რაც წინად ბუნებით ხევის-ბერს მიანიჭებული ჰქონდა... და რომ ეს ჩვენი დედა-აზრი ნამდვილია და საზოგადო სოციალურს კანონზედ დამყარებული²⁵⁾, ამას შემდეგი ამტკიცებს:

საზოგადო მოვლენაა, რომ რაც დრო და ქაში მიდის, ერთ-სისხლობა სუსტდება, გვარი ირღვევა, იქსაქსება. ამ მიზეზის გამო იბადება განსხვავება „შორეულისა“ და „ახლოს“. შუა. ეს განსხვავება იური-

²⁵⁾ პირვანდელი სამხედრო წყობილება საგვარეულო წესზედ არის მოწყობილი და თვით სამხედრო ეკვიპირაც უპირველესი ეკვიპირია, Гербертъ Спенсеръ. „Развитіе политическихъ учреждений“, стр. 20, 53—55, 62 и пр.

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

დიულად სისხლის რაოდენობით იბა-
ტება: აბლონათესაეის სისხლი მეტია,
შორეულისა ნაკლები. ხშირად, თუ
მუდამ არა, სისხლის დენა პროპორ-
ციულურად ქვემოდამ ზემოდ მიდის.
როგორც უკვე შევნიშნეთ, სწო-
რედ ძეგლის დებაც ამ გზას აღ-
გია: მეუკასის სისხლი ნაბევრით ნაკ-
ლებია მოასღის სისხლზე (მუხ. ი).
მართალია, ნაბევრები არ არის, საბელ-
დობრ რამდენი ღირს ხევის-ბერის მე-
უკასის (შორეული ნათესაეი) სისხლი,
მაგრამ ანალოგიის დახმარებით შეიძ-
ლება გადაჭრით ესთქვათ, რომ იგი
სისხლი შეადგენდა ათას ხუთას თეთრს
(შვიდ თუმან ნაბევარს), — მოასღის
სისხლის ნაბევარს...

ჩვენ ეუჩვენეთ ორ ნაირი საფუძვე-
ლი ხევის-ბერობისა — საოჯახო და
საკუთარეულო (семейно - родовое на-
чало) და აღვნიშნეთ, რომ სისხლის
დენა ოჯახსა და გყარს მისდევდა. რა-
საკეირეელია, აღნიშნულს საფუძველს,
სისხლის საქმის გარდა, სხვაშიაც მნი-

შენელობა ჰქონდა. მაგალითებში, ხევის-ბერობა ხომ „ლაშქართ თავადლობა“ იყო. როდესაც თითონ ხევის-ბერს ავადობის გამო ხალაშქროდ გამოსვლა არ შეეძლო, „ლაშქრობის“ ემს მისი ძმა და მოასლე წაეიდეს“ (მუხ. კ), ე. ი. ოჯახის შეილი, თუ არა-და—კვარის კაცი. მოხელეობა ხალდეებულო იყო ოჯახისა და გვარისათვის, და თუ ხევის-ბერი უმიზეზოდ ჯარში არ გაეიდოდა, მაშინ ხევის ბერობასა და მამულს ჩამოართმევდნენ ერთის წლით.

საზოგადოდ ძეგლის დება სასტიკად სჯის ყველას, ეინც-კი უარს იტყოდა ლაშქრობაზედ. არც საკვირველია. სახელმწიფოსათვის ხშირად საჭირო იყო მთიულების განთქმული ვაჟაკობა, გულადობა. მაგრამ მთიულს ერთი ნაკლიც სჭირდა: ურჩი იყო, გალალეებულო და იქნება ხანდახან საერთო მტერსაც გულ-ცივად ეკიდებოდა. ამიტომაც ძეგლმა დააწესა, რომ თუ ეინიცობაა ხევი, სოფელი, ერის-

თაეისა და გამგებლის სიტყვაზედ, სა-
ლაშქროდ არ გამოვიდეს, ყველა
კომლს თითო ხარი წაართვით და ერ-
თის წლით მამული სასეფეოდ დადე-
თთ (მუხ. ით).

VII

მართალია, ხევის-ბერს საკუთარი
ციხე ჰქონდა, მაგრამ განსაკუთრებუ-
ლი ციხის თაობაც არსებობდა. აქ სა-
ქიროა ეიცოდეთ იურიდიული ბუნე-
ბა ამ მოხელეობისა. რადგანაც ცი-
ხის თაეის ასპარეზი მცირეა, ვიდრე
ხევის-ბერისა, ამიტომ სისხლიც ცო-
ტა ხდის, მარტო სამი ათას ხუთა-
სი თეთრი ეურეება; მაგრამ სისხლის
დაურეებას გარდა, ჩვეულებისამებრ,
სხვა სასჯელიც იყო: სამ წლით გარ-
დახვეწა და მამულის წაღება. მხო-
ლოდ გაკერით და ისიც ორიოდ
სიტყვით მოხსენებულა, რომ ციხის
თაობაც საზოგადო მიმართულებას აღ-
გა, ე. ი. ციხის თაეის ოჯახსა და
გვარს განსაკუთრებული ღირსება ჰქონ-
და. მაგალითად, ციხის თაეის შვი-

ლისა ან ძმის მოკელაში ათას ორასი თეთრი უნდა გადაეხადა დამნაშავეს, სამ წელიწადს გარდახვეწილიყო და მამული ხაზინას ექამა (შეადარე მუხ. იდ და ია). ესეთი სასჯელი გაჩენილი იყო ეგრედ წოდებულ ჭაეროვანისათვის, რომელიც იურიდიულად უბირს კაცზედ შალლა სდგას, მაშასადამე, ციხის თავის შვილი და ძმა ღირსებით განირჩეოდნენ... მაშინაც კი, როცა ციხის თავს თანამდებობა აღარ ებარა, მისი სისხლი მაინც ბევრი ღირდა—ათას ორასი თეთრი, სწორედ იმდენი, რაც ჭაეროვანს ჰქონდა დანიშნული.

ციხისთაობა სხვა და ციხის ქონება კიდევ სხვა. ბევრს ჰქონდა საკუთარი ციხე, მაგრამ ციხისთავი კი არ იყო. ეს სახეში უნდა ეიქონიოთ, როცა შეგლას ღება ციხის დაქცევას მოგვითხრობს. ციხის დაქცევისათვის დამნაშავეს უნდა დაეურება პატრონისათვის ნახევარი სისხლი „გვარსა ზედა“ და ციხეც ახალი აეგო (მუხ. კზ).

მაგრამ ჩვენ ჰაეროვანს უნდა მივხარეთ.

საკუთრად და განსხვავებულად იხსენიება ჰაეროვანი, რომელიც ცალკე სდგას, არც ერთს მოხელეობას არ ასრულებს, მაგრამ მდაბიო ბალხისაგან კი გაიჩნევა. ჰაეროვანი თავისის სისხლით და მაშასადამე იჭრიდიულად აღემატება უბირს კაცსა, სოფლებსა — «სოფლითნსა», „ეიზგინდაეინას“. იგი როდი ნიშნავს „ერისკაცთაგანს“ — „изъ числа народа“, როგორც შეცდომით განმარტებს დიადლრმა და საფუძელიანი მკოდნე ჩეენის ისტორიისა 36), არა, — ჰაეროვანი სწორედ „отличнѣйшій“-ია, რასაც უარს-ჰყოფს ბნი დ. ბაქრაძე.

36) ბ.ნი დ. ზ. ბაქრაძე ამბობს, რომ სიტყვა „ჰაეროვანი“ უნდა გადაითარგმნოს „изъ числа народа“ და არა — „отличнѣйшій изъ народа“, Сбор. зак. Вахт., стр. 86, სხოლიო 1. მაშასადამე, ავტორს ჰგონია, რომ ჰაეროვანი „отличнѣйшій изъ народа“ არა უოფილა.

ჯერ ერთი ისა, რომ სიტყვა „ჭაეროვ-
ნება“ ისეთს ცნებას შეიცავს, რომე-
ლიც ყველა კაცს არ მიეწერება²¹⁾.
გარდა ამისა, თვით ძეგლის დედა, არა
თუ მართო იურიდიულად, პოლიტი-
კურადაც ჭაეროვანს მალლა აყენებს
უბრალო კაცზედ. მაგალითებო, ძვე-
ლის წინასიტყვაობაში პირდაპირ მოხ-
სენებულია, რომ საზოგადო კრება-
ზედ, როცა სახელმწიფო საქმის შე-
სახებ თათბირი იყო, მეფე ჭაეროვან-
თაც მოუწოდებდა ხოლმე — „მოვა-
სხენით ყოველნი უნებურნი ხევის-ბერ-
ნი და ჭაეროვანნი და გაევიგონეთ მათ-
ნი საქმენი“... „შემოვედით ქალაქსა
და შემოვიტანეთ (თუ შემოვიყვანეთ?)
თემისა და თემის ერისთავნი და ხე-
ვის-თავნი და ხევის-ბერნი და ჭაერო-
ვანნი“... ჭაეროვანს უფლება ჰქონდა
სამეფო თათბირსა და ბჭობას დასწრე-

²¹⁾ როგორც საბა-სულხან ორბელიანი
განმარტებს, სიტყვა „ჭაეროვნება“ ნიშნავს
ბ ე თ ი ლ - მ ო ხ დ ო მ ი ლ ე ბ ა ს.

ბოლა და ამ უფლებების ძალით გიორგი ბრწყინვალემ „ჭაეროვანნიც მოასხნა“. სიტყვა „ჭაეროვანი“ საზოგადოდ ერს რომ ნიშნავდეს, მაშინ ხომ მთლად მთიულების ჩამოყვანა იყო საჭირო სატაბტო კალოქს ტფილისში, მაგრამ მხოლოდ მოხელენი და „წარჩინებულნი“ შეჭკრიბეს და სწორედ ეს უკანასკნელნი იწოდებოდნენ ჭაეროვანებად.

თვით ჭაეროვანის იურიდიული თვისება უფრო მეტად ასაბუთებს ჩვენს აზრს. მართალია, ძეგლის დედა, როცა ჭაეროვანს იხსენიებს და იმის სისხლს აფასებს, არ ხმარობს ჩვეულებრივს ფორმულას „გვარსა ზედა“, მაგრამ ამ ფორმულის გამოტოვება კიდევ იმას არ ამტკიცებს, ვითომ ჭაეროვანი უბრალო „სოფლიონი“ იყო და „ეინგინდავინა“. არა, — თვით ძეგლის სიტყვით, ჭაეროვანი სოფლიონს პირდაპირ უდგია და თუმცა სოფელში სცხოვრობს, მაგრამ სოფლიონი-კი არაა: როცა სოფელი

სალაშქროდ არ გამოვიდოდა, სხვა-
თა შორის, კომლზე თითო ხარი იყო
ჯარიმა, — ესე ჭაეროვნისა და სოფ-
ლაონისა იყოსა (მუხ. ით). ჭაერო-
ვანი და სოფლიონი ცალ-ცალკე იბ-
სენებიან და მაშასადამე კიდევ გან-
სხვავდებიან. ამიტომაც ზოგიერთს
შემთხვევაში ჭაეროვანი სახელმწიფო
საბქოს — დარბაზს ექვემდებარებოდა.
როცა ჭაეროვანი ჭაეროვანს მო-
ჭკოაედა... „თუ დარბაზისა ცნობისა
ღირსი იყოს იგი ჭაეროვანი... დარბაზს
იკითხონ“ (მუხ. ია). დარბაზს უბრა-
ლო კაცის, „სოფლიონისა“ ანუ
„ეინგინდაეინას“ საქმე როდი ეკით-
ხებოდა და ეს არც მოხსენებულია.
ამ გვარის კაცის დანაშაულობას აღგი-
ლობრიენი მოხელენი ჰბჯობდნენ. ასე
გასინჯეთ, ჭაეროვანის ყველა დანა-
შაულებაც-კი არ ეკითხებოდა დარ-
ბაზს და მხოლოდ მძიმე საქმეს თუ
მოახსენებდნენ.

ეინ იყო ჭაეროვანი? — ძეგლის დება
პირდაპირ არ განმარტებს ამ საგანს,

მხოლოდ მცირე ცნობას გვაძლევს, რომ ჰაეროვანი წარჩინებულია და „სიკეთით“ შემკული თავის სოფელში, თემში. ჰაეროვანას თვისების საცოდნელად საჭიროა არ დავიფიქროთ, რომ ჩვენი ძველი სამართალი თვით გლეხობაშიაც პირადს ღირსებას პატივსაც სცემდა, „სიკეთით“ შემკულს გლეხს სხვა გლეხებზედ მაღლა აყენებდა, თუმცა-კი საზოგადოდ ყველა გლეხი ერთს წოდებას შეადგენდა. აღბუღას სამართალი, • მაგალითებრ, სისხლის დაურევების დროს ყურადღებას აქცევს გლეხის „სიკეთესა“: უბრალო გლეხის სისხლი ღირდა ოთხასი თეთრი, ხოლო ისეთის გლეხისა, რომელსაც „პატრონი იცნობდა სიკეთესა ზედა“ — ათასი თეთრი (მუხ. იბ).

ეს იურიდიული დაწესებულება მართა ჩვენი ცხოვრების საკუთრება როდია. ჩვეულებრივი მოვლენაა, რომ პირვანდელის ფორმის საზოგადოებაში და აგრეთვე მაშინ, როცა ყველანი უმეტ-ნაკლებოდ სწორნი არიან, ერ-

თა რომელიმე ოჯახი, ან რამდენიმე კაცი თავისის ძალ-ღონით, ღირსებითა და საკეთით სხეებზედ მალლა სდგანან. ასე იყო სახელდობრ თვით ტექტონების დემოკრატიულ მარკა-შე²⁸⁾. კერძოდ ჩვენს მთაში, თუმცა იურიდიულად წოდებრივი განსხვავება არ არსებობდა და როგორც ეხლა, ყველა მკვიდრნი თანასწორნი იყვნენ, მაგრამ თითო-ოროლა ოჯახი, რამდენიმე კაცი განირჩეოდა სხვებისაგან „სიკეთითა“, განსაკუთრებულის ღვაწლითა სამშობლოსა და სოფელ წინაშე. აქა-იქ მოიპოვებოდა გვარი და ოჯახი, რომლის წინაპრებს დაუვიწყარი სამსახური გაეწიათ თემსათვის თავიანთის ეაქვაცობითა, „ქკუათ-მყოფლობითა“ და სხვ. ხალხი დიდს პატივსა სდებდა ისეთს გვარსა და ოჯახს, საკუთარის ღირსებით ამკობდა. და რადგანაც თვით სიტყვა —

²⁸⁾ Деревенскія общины, Мэна, ст. 84 и др.

«ჰაეროვანი» კეთილ-მოსდომილია, ამიტომ ხალხიც თავის წარჩინებულებს ჰაეროვნებად რაცნდა: „სიკეთე“, კეთილი დაუთესნიათ თქვენ წინაპრებსა და კეთილ-მოსდომილნი ხართო...

რა-კი ჰაეროვანი უბრალო ერის კაცისაგან განსხვავდებოდა, სისხლიც მეტი სდიოდა, — თუ ჰაეროვანმა მოჰკლას ჰაეროვანი, ათას ორასი თეთრი დაუურვოს, სამი წელიწადი გარდინვეწოს და მამული სასეუვოდ წაელოსო (მუხ. ია). ასეთივე სასჯელი უნდა გარდაეხადა ხევის-ბერს, როცა ჰაეროვანი „ეფათერაკებოდა“, თუ უსაბედად შემოაკედებოდა ეს უკანასკნელი (მუხ. იბ). ძეგლის დეხაში მოხსენებელი არ არის რამდენი ღირდა «სოფლიონისა», „ეინგინდაეინას“ სისხლი. მხოლოდ ნაჩვენებია საზოგადო ფორმულა „გეარსა ზედა“ და იგი ფორმულა ხომ ნიშნობლივ არ ამბობს, ამდენი დაეურვოს დაზარალებულსაო. ჩვენი აზრით, ძეგლმა უბრალო „სოფლიონის“ სისხლი თვით

აღგილობრივ ბჭეებს მიანდო, აღათსა და ჩვეულებას გარდასცა ეს საქმე, მხოლოდ ერთის პირობით: „სოფლიონს“, როგორც ყველას სხეას, სისხლი დაეურეთ „გვარსა ზედაო“... ამიტომაც არა სჩანს, რომ სახელდობრ ესა-და-ეს უნდა მიეცეს „სოფლიონს“ სისხლის ფასშიო. ეს გარემოება, სხვათა შორის, ცხადად აქტივებს, რომ «სოფლიონია» იურიდიულად ყველაზედ დაბლა იდგა, შედარებით ყველაზედ ცოტა სისხლი სდიოდა, თორემ ასე რომ არა ყოფილიყო, კანონი პირდაპირ მოიხსენიებდა „სოფლიონისა“ და „ეინგინდაინას“ ამდენი სისხლი უნდა დაეურეთოსო. ამიტომ შეუძლებელია განემარტოთ — თუ რამდენად აღემატებოდა ჰაეროვანი „სოფლიონსა“. ექვს გარეშეა მხოლოდ ის, რომ ჰაეროვნობა ცალკე იურიდიულს წყობასა და ჯგუფს წარმოადგენდა, ჰაეროვანი უბრალო კაცი არ იყო და განსაკუთრებული სისხლი სდიოდა.

ამ დედა-აზრის დასამტკიცებლად სხვა საბუთიც მოიძებნება. ეს საბუთი ეგრედ წოდებული არზანგობაა, რომელსაც ქართულ სჯულ-მდებლობაში საკუთარი მნიშვნელობა აქვს. არზანგობა, არზანგი შეადგენდა განსაკუთრებულს გარდასახადს, რომელიც დამნაშავეს უნდა ეზღო დაზარალებულისათვის. მართალია, ზოგიერთ ბოროტ-მოქმედებისათვის საქირო იყო სისხლის დაურევებას სხვა ჯარიმაც ზედ დართოდა, ანუ, როგორც აღბუღლას სამართალი ამბობს, „სისხლს ემატოს“ (მაგალითებზე, ეისმეს მღვდლის ცოლი რომ შეეყვარებინა, დამნაშავე მოაშიკეს, სისხლს გარდა, „სამოცი ათასი თეთრი სსკა ემატოს“ (აღ. მუხ. რე; აგრეთვე რე). მაგრამ არზანგი «მეტი ჯარიმა» როდია, იგი სხვა მნიშვნელობისაა და ცოტა არ იყოს მიაგავს იმავე აღბუღლას საპიროსს (აღ. მუხ. რა, რაა). როგორც საპირო განსაკუთრებული ჯარიმა იყო პიროვნების შეურაცყო-

ფისათვის დაწესებული და საზოგადო
ფორმულას მისდევდა, „გეარსა ზედა“
მოქმედებდა, ისე ძეგლის დების არზან-
გობასაც თავისი მნიშვნელობა ჰქონ-
და, განსაკუთრებული ჯარიმა იყო
და სწორედაც ნათარგმნია სიტყვით
„за обиду“³⁹⁾. არზანგობას საერთო
არა აქვს-რა მხოლოდ სახასპიროსთან
(აღ. მუხ. რაგ), რომელიც ნიშნავს
„საზეო სანდოს“⁴⁰⁾. ძეგლის-დების
სიტყვით, არზანგი სზეა-და-სზეაა აზ-
ნაურისა, ხევის-ბერიისა და ქაერთვისა.

³⁹⁾ Сбор. зак. Вахт., გვ. 91. ბ-ნი ბა-
ქრაძე სწოლიოში სიტყვას არზანგი სთარ-
გმნის вознаграждение, თუმცა ეს უკანანას-
კნელი სულ სზეაა და არც „за обиду“-ს
ნიშნავს. არზანგი საბა სულხან ორბელია-
ნის ლექსიკონში არ იპოვება. „წერა-კითხვის
საზოგადოების“ ხელთ-ნაწერებში შეცდომით
იხსენიება უ ა რ ზ ა ნ გ ო ბ ა არზანგისა და
არზანგობის მაგიერ.

⁴⁰⁾ როცა მესისზღენი დაზავდებოდნენ,
სისზლის გარდანდამდე ფასს რასმე მისცემ-
დნენ და სახასპირო იმ ფასს ერქვა, იხ. ს.-ს.
ორბელიანის ლექსიკონი.

სათვის, „უფროსობასა“ და „უმცროსობაზე“ დამყარებულია. როცა სისხლის რაოდენობასა და არზანგობას შევადარდებთ, მაშინ ჰაეროვანის არზანგი ხუთჯერ ნაკლებია აზნაურისა და ხევის ბერისაზედ. თვით სისხლიც ჰაეროვანისა სწორედ ამოდენად ჩამოაუჩრებოდა აზნაურისა და ხევის-ბერის სისხლსა. სოფლიონი-კი, უბრალო კაცი, მოკლებული იყო არზანგსა. ერთის სიტყვით, არზანგობა წოდებრივსა და პიროვნულს ღირსებაზეა დამოკიდებული და სისხლთან შეფარდებულია. დაბალ წოდებაში იგი მარტო ჰაეროვანს აქვს მინიჭებული. რადგანაც ასეა, თვით ჰაეროვანიც უბრალო სოფლიონსა და ეინგინდავინაზედ მეტია, სისხლითა და ღირსებით მათ აღემატება.

ერთი გარემოემაც, რომელიც ზემოდ მოკლედ აღენიშნეთ, უფრო მეტად ასაბუთებს ჩვენგან განმარტებულს ჰაეროვანებასა. ჰაეროვანი სისხლით უღრიდა ციხის თავად ყოფილსა

და ეს უკანასკნელი ხომ განსაკუთრებული უფლებებითა და პატივით იყო აღჭურვილი. როგორც ჰაეროვანისა, ისე ციხის-თავედ ყოფილის სისხლი ათას-ორასი თეთრი ფასობდა (მუხ. ია, იღ). დიად, ჰაეროვანი ნამდვილად განსხვავდებოდა უბრალო მთიულისაგან და «отличнѣйшій изъ народа» იყო!..

ძეგლის დეპა სხვა განსხვავებასაც ჰპოვებს გლეხთა შორის. მთიულებში ეხლაც განთქმულია სალოცავი ღოთმისის წმინდა გიორგისა, რომელიც თვით გიორგი ბრწყინვალემ ილოცა. მთელი მთა დიდის ხასოებითა და მოწიწებით შევედრის ამ წმინდა და საღმთო სადგურს. ძველ დროში ღოთმისის ეკკლესიას შეწირული ყმები ჰყავდა და რადგანაც იგი ეკკლესია დიდად პატივცემული იყო, ამიტომ მისი ყმაც თავისის სისხლითა და ღირსებით სხვა მკვიდრთაგან განირჩეოდა. ასე გასინჯეთ, ღოთმისის გლეხი თვით ჰაეროვანზედაც მაღლა იდგა

და სისხლში ათას-ხუთასი თეთრი
ეურეებოდა, ე. ი. სამასის თეთრით
მეტი (მუხ. მბ).

VIII

ქეგლის წინასიტყვაობაში მოხსენე-
ბულია, რომ, სხვა-და-სხვა ბოროტ-
მოქმედებას გარდა, ხშირი იყო აგრე-
თვე „კოლის წაგერა და უბრალოდ
დაგდება“. თვით ეს გარემოებაც მი-
ზეზად დაედო ქეგლის დადებას. ამი-
ტომ კოლ-ქმრობასა და საზოგადოდ
საოჯახო წეს-წყობილებას მიქცეული
აქვს ჯეროვანი ყურადღება.

ქეგლის კოლ-ქმრობას ცხადად ეტყ-
ობა ორგევარი ხასიათი. სჩანს, რომ
საეკლესიო მოძღვრებას გზა გაუკე-
ლევია ოჯახში, მაგრამ ამ მოძღვრე-
ბას მედგრად ებრძვის მეორე, სულ
სხვა მიმართულება, რომლის აზრით
ქორწინება უბრალო ხელშეკრულე-
ბაა და არა „საიდუმლო“ ... ეკლესიი-
საგან უარყოფილი და დევნილი წარ-
მართული კოლ-ქმრობა ხომ ბუნებ-
რივი სოციალოგიური მოვლენა და

ძველი ჩვეულებაა. ამიტომ ძეგლის სა-
ცოლქმრო წყობილებასაც ღრმად
დასჩინეია ამისი კვალი. რადგანაც ასეა,
ძეგლის მდებელი, რასაკვირველია, ამა-
ოდ სწივის, რომ ცოლის „უბრალოდ
დაგდება“ და „ცოლის წაგვრა“...
„დიდი უსამართლო და მძლავრებული
ქმნილ იყო“... საქმე იმა შია, რომ რა-
გორც პირველი, ისე მეორე მაშინ დელის
ცხოვრების მიუცილებელს მოელონას
შეადგენდა და ლოგიკუ¹⁾ი შედეგი
იყო იმ დროინდელის საცოლქმრო
და საოჯახო ეთიარებისა :). ძეგლის

¹⁾ ძეგლის „ცოლის უბრალოდ დაგ-
დება“ სრულიად მიაგავს მაჭმადიანთა თა-
ლაქს (Талакь). თალიქი უარს თქმაა,
სამჯერ გამეორება სიტყვისა „არა მსუყს“...
თალიქის ძალით, ქმარს, როცა ეპრიანება,
უგველთვის შეუძლიან ცოლი „უბრალოდ“,
უდანაშაულოდ გააგდოს, მხოლოდ მეტ-
რი უნდა მისცეს. ეს მეტრაც ძეგლის
სისხლს, უღრის და წინააღმდეგ გააჭ-
რილი ებნია, რომელიც გაგაღებულს ცოლს
უნდა მიეცეს *Фань день Бергь, стр.*
111—112. მაგრამ აქედამ კიდევ არ შეა-

მღებელმაც სრულიად ვერ აღმოუჩინა და ვერ აღმოაჩვენა „უბრალოდ შეუცოდარის ცოლას დაგდება“, არა, — სჯულ-მღებელმა ნება-უნებურად ცოლის უბრალოდ დაგდება იწამა და შეინდო, მხოლოდ ერთის პირობით: ვინც უბრალოდ შეუცოდარს ცოლს გააგდებს, ნახევარი სისხლი უნდა დაუურევოს „გვარსა ზედაო“ (ძ.-დ. მუხ. კა. ამ მუხლის გამეორებაა შემდეგი, ოც - და - მებუთე მუხლიც, კე.) მაშასადამე, ჰეგლმა სხვა შემწეობა ვერ გაუწია დიაცს, მხოლოდ სისხლი გაუჩინა, ე. ი. სწორედ ისა, რაც უიმისოდაც ჩვეულება და ადათი ქალს აკუთნებდა გარეშე მებობლობაში 12).

ძლება დავასკვნათ, რომ ძეგლმა გამოიღო „უბრალოდ დაგდება“ უერანიდამ, არა, — იგი დაგდება ძველი ჩვეულებაა, ადათი და თითქმის ყველა შიის ნაღვს მოეპოვება.

12) ვგრედ წოდებული ჩერქეზების ყალიბი, აზნაურის ცოლისთვის ას ოცი

ჩენი სჯულიც, აღბუღას სამართალი, რასაკვირველია, ძეგლას განჩინებას მისდევს, — ცოლის უმიზეზოდ და უბრალოდ დაგდება შეიძლებაო, მხოლოდ საქირო კია ნახვეარი სისხლი მისცეთ და მზითევიც თან გაატანოთო (მუხ. ლ). ერთის სიტყვით, ორივე უძველესი სჯულდება მხოლოდ საზოგადო ჩვეულებასა და ადათს ადგია, როცა ცოლის დაგდებას მოგვითბრობს.

დაგდებას გვერდით უდგია ეგრედ წოდებული „წაგერა“, ცოლის მოტაცება. როგორც დაგდებას, ისე წაგერას ერთი და იგივე სოციალ-გიური საფუძველი აქვს, ორივე დაწესებულება ერთის სათაფისაგან მომდინარეობს. საქმე იმაშია, რომ ძველ დროს ცოლის შერთვა მოტაცებით

თემანი, გლეხის ქალისათვის სამოცი თემანია. ოსებში კმარს შეუძლიან, როცა სურს, გააგდოს ცოლი, მხოლოდ ნახვეარი ურადი უნდა მისცეს, Адагы, I, стр. 172; II, стр. 27, § 102 და სხ.

შეიძლებოდა და მოტაცება კიდევ სა-
ყოველთაო ჩვეულებას შეადგენდა.
ჩვეულებისა და აღათის დაგვარად,
თვით მოტაცება სხვა-და-სხვა გზით
იკოდნენ, — იტაცებდნენ ფარულად
და ქალის ნება-დართვით, თუ არა-
და—დასხმით, ძალადობით ⁴³⁾. ჭეგ-
ლის დების კოლის წაგვრა სწორედ
ამ მოტაცების ნაშთია, მისი გამეო-
რებაა, თუმცა სჯულიმარტო ქმრიან
ქალის წაგვრას იხსენიებს. რა კი ვრ-

⁴³⁾ მაგალითებს, ჩერქეზები ფარულად
იტაცებენ ქალისავე თანხმობით; მოტაცება
სავაუცაო და საქებური საქმეა, АДМН, 1,
стр. 184—185, §§ 41, 42. ყაბარდოში
დასხმით, ib. 226, § 12; ოსებს ში მოპარვა
იცინ, АД. II, 5, § 19 და სხ. მოტაცე-
ბა პირვანდელი ფორმია ქორწინებისა და სა-
ზოგადო მოვლენას შეადგენს. შემდეგში ნა-
მდვილი მოტაცება ისპობა და მის მაგიერ
ს ი მ ბ ო ლ ი უ რ ი მოტაცება სჩნდება; ამის
შესახებ ნახე „Начало цивилизации“, Д.
Левинка, стр. 75—85, სადაც, სხვათა
შორის, მოყვანილია ჩერქეზების სამბოლიუ-
რი მოტაცება.

თხელ ჩეულებამ დააწესა, მოტაცება საბუთია ცოლის შერთვისა და შერთვას ნიშნავსო, ქმრიანის ქალის მოტაცებაც აღეილი შეიქმნა და ხშირიც იყო. მაგრამ თუმცა საზოგადოდ უქმრო და ქმრიანის ქალის მოტაცებას ძველი ადამი ესარჩლებოდა, კანონმა-კი სასტიკი ყურადღება მიაქცია ცოლის მოტაცებას, რადგანაც ეკლესიამ კორწინება თავის საკუთარ საქმედ იცნო და ცალკე ცოლ-ქმრობის მოძღვრება დააწესა.

მეგღა დეპატ, როცა წაგერას გვიამბობს, მხოლოდ „გვირგვინ ნაკურთხს“ ცოლს იხსენიებს და „ჯვარ - გაცვლილს“. გვირგვინ-ნაკურთხი კანონიერი ცოლია, ეკლესიის წესით შეფუძვლილი და ამიტომ მისი წაგერადიდ დანაშაულობად ითვლება. ვინც სხვას ვისმე ასეთს ცოლს მოატაცებს, თუნდაც ჯერ მოტაცებულს დიაცს არ შეხებოდეს, „არ შეყროდეს“. მაინც ქმარს ნახევარი სისხლი უნდა დაუტუროს „გვარსა ზედა“ (ძ.-დ. მუხ. გკ).

თუმცა ჯვარ-გაცელილ დიაცს ჯერ კიდევ ცოლი არ ეთქმის და იგი მხოლოდ დანიშნული და დაწინდულია, მაგრამ ძეგლი იმის წაგვრასაც კაცს ბრალადა სდებს და ამ ბოროტ-მოქმედებისათვის ჯარიმად სისხლის მეექვსედს ახდევინებს, რასაკვირველია, „გვარსა ზედა“ (მუხ. კდ). მაშასადამე, ჯვარის გატყუა, ნიშნობა ნამდვილი იურიდიული პირობა იყო და საეალღებულოდ ითვლებოდა მოჰვეალ ცოლქმრობისათვის. საზოგადოდ ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველს ქართულს ნიშნობას და მხოლოდ სულ ბოლოს, უცხო სჯულის გავლენის გამო, გარდაიქცა იგი უბრალო და უმნიშვნელო ფორმად. უეჭველია, რომ აღბუღას სამართალსაც ნიშნობა საეალღებულო პირობად სწამდა, თუმცა ისე სასტიკად არა, როგორც ძეგლის დეპას. აღბუღას სიტყვით, „ჯვარ გაცელილ საცოლეს“ წაგვრისათვის დამნაშავეს სისხლი-კი არ უნდა გარდაეხადა, ცოტა რამე უნდა მიეცა გულ-

ნატკენ დანიშნულისათვის, რათა მტრობა არ აღიძრასო (მუხ. მ).

შაესა და ბნელს სურათს წარმოადგენდა ცოლის წაგერა. თითქმის არც ერთი ბოროტ-მოქმედება არა ჰბადავდა ისეთს სასტიკსა და მედგარს მტრობას, როგორც წაგერა. ჯერ ერთი, რომ დამნაშავეს სრული სისხლი უნდა დაეურვა. მაგრამ ეს არა კმაროდა: „ცოლ-წაგერილს“, მთელის წლის განმავლობაში, სრული ნება ჰქონდა ყოველ გვარი ავ-კაცობა და ბოროტი მიეყენებინა წამგერელისათვის, — თავს დასხმოდა, დაერბია, გადაეწეა... თითქო ესეც ცოტა იყო და შეურაცყოფილს კმარს მეორე წელიწადსაც ნება ეძლეოდა შური ეგო მტრისათვის, — „ერთს წელიწადს უკან რას ემტერების, იგიც მიეფერების“, მხოლოდ იმ პირობით, რომ მაშინ მართო «ნაბეყარ სისხლის დაურეება მართებს» ... (d.-დ. მუხ. კბ). საყურადღებო აქ ისაა, რომ, შურისძიების დროს, რაც უნდა ბევრი ზარალი და

ენება მიეცა ცოლ-წაგერილს თავის მტრისათვის, სისხლში მაინც არ ჩაუვარდებოდა. თუნდა მტერი კადეც მოეკლა, მაინც არაფერი; მხოლოდ თუ ვისმე იმის ოჯახისას მოჰკლავდა, „სისხლი არასოდეს გაუცუდდების“, ე. ი. მოკლულის სისხლი უნაგარიშეთ ცოლ-წაგერილსაო.

შურისძიება ცოლის წაგერის გამო ცალკე სდგას და მოქმედობს იმ დრომდე, ვიდრე სისხლი დაიურეება. სისხლის გარდახლის შემდეგ მესისხლეთა შორის მშვიდობა მყარდებოდა და შურისძიებაც ისპობოდა. მაშასადამე, შურისძიება სისხლის დაურეებას წინ უძლოდა და განსაკუთრებულს მოვლენას წარმოადგენდა. მისი თვისება ითხოვდა სრულს სასტიკობას და სასტიკიც იყო, მაგრამ ეადა, დრო ანელებდა და აცხრობდა ამ საშინელსა და შემადრწუნებელს ენებათა ღელვას. შურისძიება მხოლოდ ორ წლამდე უნდა გაგრძელებულიყო და ეს შედარებით მოკლე

ეადა, რაც უნდა იყოს, ამტკიცებს, რომ ძეგლმა შეასუსტა და ძალა მოაკლო საშინელის მტრობას და ეს იმ დროსთვის ხომ თვალს:ჩინო წინმსელელობა იყო⁴¹). რასაკვირველია, თუ დაზნაშაფე სისხლს მალე გარდაიხდიდა, შურის-ძიებას საბუთი არა ჰქონდა და თავის თავად ისპობოდა, თუ არა-და—ორის წლის მეტს შაინც ვერ გასტანდა. თუმცა ბუნება ყველა შურის-ძიებისა ისეთია, რომ ხშირად შუ^რს იძიებს მთელი გვარი და ოჯახი, მაგრამ ძეგლის შურისძიება მართო ცოლ-წაგერილის საქმეა, მისი პიროვნული კუთვნილებაა. ქმარს გარდა, არც მოახლეს და არც შეუყისს,

⁴¹) ჩერქეზებში შურისძიება რამდენსამე თაობასა და საუკუნესაც-ვი გასტანდა ხოლმე, АДАН, I, стр. 165, V; ზოგიერთ ადგილას ოსეთში სისხლის დაურვება სირცხვილად მიიჩნიათ და საშვილიშვილო შურისძიებას მისდევენ; ჩაჩნებშიაც შურისძიებას თითქო დასასრული არა აქვსო, АДАН, II, 28, § 109, 98, § 26.

არც გაუოფილს და არც გაუუოფიარს
ნება არა აქვს მტრობა გაუწიოს ცო-
ლის წამგვრელს. ეს მეორე თვისება
კიდევ უფრო ასაბუთებს ჩვენს აზრს,
რომ ქეკელმა, ცოტად თუ ბევრად,
მშვიდობის ნათელი მოპოვინა იმ ბნე-
ლეთს, რომლის უფსკრულში მხო-
ლოდ მღვლეარე შური და მძვინვარე
მტრობა მოსჩანდა...

თურიღიულოდ შურისძიება შეიცავს
ორს ნაწილს, ორს სხვა და-სხვა სა-
განს. იგი სდევნის პიროვნებას (ეს
დასსმაა). გარდა ამისა, აზრად აქვს
დამნაშავეს ზარალი მისცეს, ქონები-
თა და მამულით აენოს. ამას კერძოდ
მტრობა ჰქვია (მუხ. კბ, კე). დასსმა
და მტრობა ერთად სწარმოებენ, ერ-
თად ვარჯიშობენ; შურის მეძიებელს
ორისავე ნება აქვს, იმაზედ დამოკიდე-
ბულია, რა ირჩიოს, რომელს ღონეს
მიჰმართოს, პიროვნებაზედ იძიოს შუ-
რი, თუ მამულ-ქონებაზედ. რასაკვირ-
ველია, დასსმა და მტრობა რომ უსას-
ჯელოდ დარჩენილიყო, ჯერ ისევ

შერიგებისა და სისხლის გარდახდის
ხსენებაც არ უნდა ყოფილიყო — „არც
შეზაფხულნი იყვნენ, არც დანდო-
ბილ იყვნენ, არც სისხლი აღებულ
იყოს“ ... მხოლოდ მაშინ ცოლ-წაგე-
რილი „დამსხმელი არ არის“, დასმა
არაფერია, უშედეგოა.

მაგრამ, დასმას გარდა, შურისძიე-
ბის დროს „შებმაც“ ხომ შეიძლე-
ბოდა, — როცა მესისხლენი ერთმანეთს
შეხედებოდნენ და იარაღზედ მივარ-
დებოდა საქმე. თუ გულ-დაკოდილი
ცოლ-წაგერილი მოჰკლავდა კაცო-
ბისა და ქუდის ამბდელს, თავის შე-
მარცხენელს, სისხლის მაგიერად,
სულის შესანდობელი უნდა გარდაე-
ხალა და ამ შემთხვევაში „წირვისა
კათალიკოზმან და ებისკოპოზმან გაუ-
ჩინონ“, — სხვა არაფერი. თუმცა ეს
საალაპო ხარჯი ანუ სხული არ არის,
მაგრამ, ეგონებთ, აქაც სია „გვარსა
ზედა“ უნდა შემდგარიყო...

ჩვენ შევნიშნეთ, რომ ბეგდის დეპამ
ცოტად მაინც დაამშვიდა ენებათა

ღელვა, ალაგმა თავ-აწყვეტილი შუ-
რისძიებაო. ამას საჭიროებაც თბ აუ-
ლობდა: გულის-შემადრწუნებელსა და
აღმაშფოთებელს სურათს წარმოად-
გენდა ცოლის წაგერა, საშინელს
მიხლა-მოხლასა და შულლსა ჰბადაედა.
გაშმაგებული გრძნობა მზად იყო ყვე-
ლა შთაენთქა, ყველაფერი შეემუსრა
და ისე შეუნდობლად მრისხანებდა,
რომ თვით შეიარაღებულნი, აბჯ-
როსანნი დიაციი მონაწილეობას
იღებდნენ მესისხლეთა ერთურთის შეხ-
ლაში, „შებმაში“. დიად, გულადი
და შეუპოვარი მთის მანდილოსანი
ქუდოსანთან ერთად ებრძოდა მეშუ-
ლლეს!.. დადუმება აღარ შეიძლებო-
და და ძეგლმაგ მზოლოდ ერთი ლო-
ნისძიება იხზარა, — იქმნება ამან მაინც
ბოლო მოუღოს დიაცის კაპასობა-
საო: ... „თუ დიაცი მეომრად იყოს
და აბჯარი ჰქონდეს და მოკედეს, გა-
ცუდდეს მის დიაცის სისხლიო“ ... ეს
იმას ჰნიშნაედა, რომ აბჯროსანი დია-
ცი ცოლის გამო ატეხილს შებმაში

ნუ გაერევა და თუ გაერია, მისი მოკვლა არაფერია, სისხლი არ ეზღვებაო. ასე ეპყრობა ჰეგლა დიაცს „შებმისათვის“ და რამდენადაც ეს მოპყრობა სასტიკია, მით მტკიცდება, რომ იგივე სჯული-დება სხვა შემთხვევაში მეტად ჰქომაგობს და მზარს უქვეის ბრალ-დაუდებელ ქალისა, ასე რომ „შებმის“ დროს ვინმე ეუბრალოა, უმანკო დიაცი რომ მოეკლათ, „ორი სისხლი დაიურევონ დიაცისათვისო“ (d.-დ. მუხ. კე).

თითქო დიაცთა მოკვლითაც არ თავდებოდა თავს ზარ-დამსხმელი „შებმა“. თუ „შებმისთვის“ არა, „შებმის“ დროს მაინც სჭრიდნენ, ან ჰკელიდნენ მღვდლებსა და ბერებსა, ასე გასინჯეთ, თვით მონოზნებსაც-კი. ეს ალბად იმიტომ, რომ „შებმას“ საშინელი სისხლის-ღერა მოსდევდა და სააკათო ბოროტის მღვდელნი ვალად პრაცხდნენ შუღლი მოესპოთ, მესისხლენი გაეშველებინათ. მაგრამ, სამწუხაროდ, შურისძიების ზვირთი ხში-

რად ჰლუბაედა თვით ღვთის-მოსახე-
თაც. მხოლოდ ამ უკანასკნელთა სა-
სარგებლოდ „გეარსა ზედა“ ორ-კე-
ცის სისხლია დაურეება თათქო ჰლადა.
დებდა, რომ ადვორებულ შუტრისძიების
წინაშე ყველა ღონისძიება ამაო და
ფუჭი არისო!..

IX

სადაც კოლის წავგრა ჩვეულებრივს
მოელენას შეაღვენდა, იქ საცოლ-
ქმრო კაეშირი და ფრთიერთობა განვი-
თარებულთი არ იქმნებოდა. სწორედ
ახეც იყო. მეგლის დება ორიოდე ცნო-
ბას თუ გეაძღვეს საცოლ-ქმრო და-
მოკიდებულეებისას, თორემ სხეას არა-
ფერს. ეს ორიოდე ცნობაც მხოლოდ
ეგრედ წოდებულს სასაპეროსსა) შეე-

ა) როცა ვისმე ქმარს მოუვლავდნენ,
ქვრივს ქმრის სასხლისაგან რაიმე ნაწილი
უნდა რგებოდა თავის სარჩენად. ამ ნაწილს
სასპერო ეწოდებოდა. შეცოთმოთ უწოდე-
ბენ სასპეროსს, მაგ. დ. პაქრაძე — „სა-
საპერო მიცევს მადლისა (თუ ძაღლისა?) მსგავ-
სად“... Стор. яку. Вост., стр. 88, სხო-
ლ ო.

Handwritten signature

ზება. ცოლ-ქმრობის იურიდიული და ზნეობითი სურათი თითქო დაეიწყებულაო და ამიტომ ძნელია ამ სურათის წარმოდგენა. მაგრამ ანალოგიას თუ მიემართეთ, შეიძლება ცოტად მაინც შევიგნოთ ცოლ-ქმრის ურთიერთი დამოკიდებულება. საკმე იმაშია, რომ როცა რომელიმე ერი მოკალაქობას მოკლებულია, მაშინ იაჯახში ცოლი შედარებით დაბლა სდგას ქმარზედ, სხვა-და-სხვა უფლება ჩამორთმეული აქვს და უმეტეს ნაწილად ქმრის მონაა. ეხლაც, მაგალითად ჩვენს მეზობლებს, ცოლი თითქმის უბრალო ნიეთად მიაჩნიათ; დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც ქმარს შეეძლო ამ ნიეთის გასყიდვა, ჩუქება⁴⁶⁾.

46) ჩერქეზებში ქმარს შეუძლიან ურჩი ცოლი სხვას მიჰყიდოს. ცოდეს საოჯახო კონებისა არა ეკითხვის-რა, შემკვიდრობას მოკლებულია, Адамы I, стр. 117, 140, 153, §§ 3, 69, 83, 85 etc. ისევე ქმარს რომ ღამაში უშვილო ცოლი ჰყავდეს, სხვას გარდასცემს, იქმნება შვილი შეაქნაო. ეს

რასაკვირველია, არც ქსნისა და არაგვის დიაცი იქმნებოდა სანატრელს მდგომარეობაში. ამას თითქო ძეგლას დუბაც ჰმოწმობს, როცა ამბობს, რომ მთიულის ცოლის ხელი მიუწელებოდა მართო სასაპყროზეო... დიაცს საოჯახო მამულში წილი არ ედო და, ასე გასინჯეთ, ქმრის სისხლიც-კი ოჯახის საკუთრებას შეადგენდა. მართალია, ქერიესაც რამე უნდა რგებოდა ამ სისხლისაგან, მაგრამ თითონ. ეს სასაპყრო როდი იყო გადაჭრილი და გადაკვეთილი. შეიძლება ქერიეს ბევრჯელ სულ ცოტაოდენი ნაწილი შეჰხვედროდა, რადგანაც „თუ მოკლულის კაცის ცოლი დარჩეს და არ გათხოვდებოდეს... სასაპყრო მივცეს ძალისა მსგავსადო“... ოჯახზედ იყო დამოკიდებული, რასაც გაიმეტებდა სასაპყროდ, და, მაშასადამე, ქერიეი ისევ

ჩვეულება დიგორელებშია და ამას დუკა კესსას უწოდებენ, Адагы II, стр. 37, § 46.

იმის მოწყალეობას შესცქეროდა, როგორ
ჯერ სასაპყროს დარბაზი უნიშნავდა:
„თუ დარბაზის ცნობის დი-ს იყენებ,
დარბაზს იკითხონ და დარბაზით გაე-
ჩინოსო“... ხანდახან-კი ერთთავი და
გამგებელი უნიშნავდნენ (მუხ. ის).
ერთის სიტყვით, დიაცს, სასაპყროს
გარდა, საოჯახო მამულისა არა ეკით-
ხებოდა-რა და ეს გარემოება პირდა-
პირ ჰლალადებს მის არა-სანატრელს
მდგომარეობას...

საოჯახო ქონება ორად იყოფო-
და: მამული (родовое) და ნასყა-
დი (купленное, благоприобретен-
ное). მამული ეკუთვნოდა საერთოდ
ოჯახს და კერძოდ თითოეულს წევრს
და არა მარტო ოჯახის უფროსს,
მაგალითად მამას. თუმცა ასე იყო,
მაგრამ ოჯახს მამული მხოლოდ უნ-
და ეხმარა, ესარგებლა, საკუთრე-
ბას-კი (право собственности) ვერ შეე-
ხებოდა. ეს საკუთრება საბელმწიფოს
ეპყრა, რადგანაც ძეგლის მამული „სა-
ბატონოა“ და ბატონად კიდევ სახე-

ღმწითო ითვლება. მამულს ზედ ედო „ბატონის სამსახური“ და ეინც ამ „სამსახურზედ“ უარს იტყოდა, ხელს აიღებდა, იმას არც ნება ჰქონდა მამული სჭეროდა. სამსახური სხვა-დასხვა ნაირი იყო, უფრო, რასაკვირველია, სადაჰქრო... თუ ეინმე სამსახურს ეერ შესძლებდა, მამულიც უნდა დაეტოვებინა და აღარ ეხმარა. როცა, მაგალითად, მამა დაბერდებოდა და სამსახური არ შეეძლო, «ნასყიდი» თითონ უნდა დაეტარა და „მამული“ შეიღოსთეის გარდაეცა — „მამამ ნასყიდი დაიჭიროს“ და „შეიღმან მამულით გვმსახუროს“ (ძ.-ღ., მუხ. იე). მართალია, ძეგლი იმასაც ამბობს, რომ თუ დაბერებულს მამას „ნასყიდი არ ეყოფოდეს, მამულისაგანაც დაიზიაროსო“, მაგრამ ეს კერძო მაგალითი სრულიადაც არ არღეფეს მამულის თვისებას, — რაც უნდა იყოს, მამულის მფლობელობა შინც სამსახურზე იყო დამოკიდებული...

მეორე თვისება ძეგლის მამულისა

ისაა, რომ, ვიდრე „სალაშქრო და საბევრო“ არ მოისპობა, მამული ოჯახის ხელშია, ვერც მამა და ვერც სხვა ვინმე უფროსი ოჯახს ვერ გამოსწირავს ძამულს. საცა ოჯახია, იქ მამულიც უნდა იყოს. ოჯახი კიდევ განცალკევებულსა და შეშოზღუდულს დაწესებულებას შეადგენდა. რაკი ოჯახი ცალკე გაეიდოდა, გაიყრებოდა, მაშინ სამულამოდ ჰკარგავდა ყოველ გვარს ქონებრივსა და სამამულო კავშირს სხვა ნათესავს ოჯახებთან. მართალია, მათ შორის საგვარეულო დამოკიდებულება არ ისპობოდა, მაგრამ ყველა ოჯახის ქონება, სულ ერთია, მამული თუ ნასუიდა, თითქო ციხე-სიმაგრეში სდევსო, ისე ხელ უხლებლად მიაჩნდათ. უეჭველია, რომ ქონების ასეთი თვისება უარს ჰყოფდა ვგრედ წოდებულს ანდერძს და ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ კავკასიის სხვა მთის ხალხი მეტად მისდევს ანდერძს, იმათში ხშირი ამბავია ქონების ანდერძით

გადაცემა. ოსებში, მაგ., მამას სრულ
ლი ნება აქვს, ვინც ეპრიანება, იმას
გარდასცეს საგვარეულო თუ კეთილ-
შეძენილი მამული⁴¹). ეს ზომ ასეა,
მაგრამ ძეგლი ერთს სიტყვასაც არ ამ-
ბობს ოჯახის უფროსს ან რომელიმე
მეწევრს ნება აქვს თუ არა საოჯახო ქო-
ნება სძევს უანდერძოს, ოჯახს გარედ
გაიტანოს. არა, ანდერძი სრულიადაც
არ იბსენიება ძეგლის-გებაში. კიდევ
არაფერი, როცა მამულის ანდერძად
დატოვება არ შეიძლებოდა. მამული სა-
ბატონო იყო და არაფის უფლება არა
ქონდა სხვის საკუთრება თავის ნება-
ზედ გარდაცემა, მაგრამ საქმე იმაშია,
რომ თვით „ნასყიდის“, ე. ი. შეძენ-
ლის ქონების ანდერძად დატოვებაც არ
არის მოხსენებული. ოჯახს რაც-კი რამე

⁴¹) Адагы II, 6, § 24. ჩერკეზებს
როგორც სიტყვიერი, ისე დაწერილი ან-
დერძი აქვთ და იმათი ანდერძი განვითარე-
ბულის ფორმისაა Адагы, I, 150, §§ 73—77,
თუმცა არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ მი-
წის საკუთრება-კი არ იციან, ib. 120, § 12.

აქეს, საერთო კუთვნილებას შეადგენს და ძეგლი ნებას არაეის აძლევს ამ ქონებიდგან სხვას ეისმე, გარეშე ოჯახის კაცს, ნაწილი უანდერძოს. მხოლოდ ბეითაღმალად დარჩენილი პარტაბტი მამული ებოძებოდა ზოდმე გეარის კაცსა⁴⁸). მაგრამ ბეითაღმა-

⁴⁸) რაეი საზოგადოდ მამული „საბატონო“ იეო, რასაკვირველია, ბეითაღმალად დარჩენილი მამულიც (выморочное имение) სახელმწიფოს საეუთრებას შეადგენდა. სულ სხვა აზრისაა ბ. ნი დ. ბაქრაძე — „что касается горелаго населения Грузии, то, по смыслу 28 статьи „Зак.“ Георгія, въ немъ ничье право не существовало на выморочное имение, которое непременно переходило въ родъ умершаго, либо въ руки посторонняго... съ известнымъ, впрочемъ, обязательствомъ, Сб. Зак. Вахт., стр. 90, სხოლით 3. დერ ერთი, რომ აქ წინააღმდეგობაა. თუ ბეითაღმალად ეუფლება არაეის ჰქონდა, მამ არც გვარსა და არც გარეშე კაცს ექნებოდა. მაგრამ ასე ზომ არ იეო. მეორედ, ეს მეხლოდამ ცხადად ჩანს, რომ ერისთავი და გამგებელი ბეითაღმალს აძლევდნენ იმ პირო-

ლად მამული მაშინ შეიქნებოდა, როცა ოჯახი ამოწყდებოდა ხოლმე და როცა „ოჯახს მემამულე აღარ მიაჩნდა“...

როგორც შევნიშნეთ, გაყრილ ოჯახებს, თვით ერთ სისხლით და ერთ გვარით შეკავშირებულებს, ერთმანეთთან არა რაიმე ქონებრივი დამოკიდებულება არა ჰქონდათ. განცალკავება და დაშორება ისეთ დიდსმანძილზედ მიდიოდა, რომ გაყოფილ ძმებს ერთმანეთის სისხლში წილი არ ედოთ, ჯარიმიდამ არა ერგებოდათ. რა მაშინაც-კი, როცა მოკლულს ძმას ოჯახში არც შეილი და არც გაუყრელი აზრო ნათესაეი არა ჰყავდა, სისხლი მაინც ოჯახს უნდა დარჩენოდა, იგი მისი საკუთრება იყო და ამ საკუთრებას ევრც ერთი გაყრილი ნათესაეი — მეყვისი თუ მოახლე, სულ

ბით, რომ მიმღები „მოხეგრე და მოსამსახერე“ იყოსო. მაშ ბუითაღმაღლი სახელმწიფოს საკუთრება უოფილა და იყო კიდევ.

ერთია — ხელს ვერ შეახებდა. როგორ ხმარობდნენ ძმის სისხლს? სისხლი ორ ნაწილად უნდა გაეყოთ. ერთი ნაწილი სახელმწიფოს მიჰქონდა — „სასეფოდ დაიდვასო“, მეორე კიდევ სულს უნდა მოხმარებოდა საცხოვრებლად — „დარჩეს სულინათვის სასაუროდო“... მართალია, ძეგლი ასეთს წესს აღგენს, როცა ძმა მოჰკლავდა ძმასა (ძ.-დ., მუხ. იზ), მაგრამ ამ კერძო წესს საზოგადო ძალა ჰქონდა, სავალდებულო იყო მაშინაც, როცა ერთი ოჯახის კაცი მეორე ოჯახის წევრს მოჰკლავდა. ეს იმიტომ, რომ ერთის ოჯახის სისხლთან მეორე ოჯახს ხელი არა ჰქონდა.

ფრედ წოდებულს სულის საურთოს ჯეროვანი ყურადღება ჰქონდა მიქციული⁴⁹⁾. მიუცილებლად სულსაც

49) ს.-ს. ორბელიანის განმარტებით, საური ხარჯს ნიშნავს. ძველს დროში ხშირად იცოდნენ შეწირულობა „სულინათვის სასაუროდ“. ეკელესიასა და მონასტერს სწირავდნენ გლეხებსაც-კი, მაგ., ქაინოსრო

თავისი ნაწილი უნდა რგებოდა სისხლისაგან. გარდა ამისა განმარტებულია, ეინ უნდა მოახმაროს სულს ეს ხარჯი. თუ მოკლულს შორეული ნათესავი ებადა, მაშინ იმის მოვალეობა იყო სისხლის „სასაუროდ“ მოხმარება, თუ არადა, ერისთავსა და გამგებელს ებარათ ეს სულის საცხონებელი დასაღმთო საქმე (d.-დ, მუხ. იხ).

რასაკვირველია, როცა მოკლულს რამდენიმე განაყარი ძმა დარჩებოდა, ერთერთს მათგანს, უფრო დაახლოვებულსა და გულის შმატკივარს, უნდა ეტვირთა სულის სასაურო მოვალეობა (მუხ. იხ), თუმცა-კი სისხლისაგან თითონ ვერას აღლებდა, მცირედს ნაწილსაც ვერ მოიხმარებდა თავის სასარგებლოდ.

და ღუარსაბ ერისთავმა მოჰკლეს 1661 წ. თავისი ბიძაშვილი ზაად ერისთავი, მაჰმადიანობა რად მიიღე და შეუეს განუდგო, და ცოდვის შესანდობლად ოთხი კომლი გლეხი შესწირეს ანანურის ეკლესიას, Церк. Гуджари, стр. 20—21.

საიღამ წარმოსდგა საოჯახო ნების ამ გვარი თვისება? უმთავრესად იქიღამ, რომ საოჯახო ეკონომიური განწყობილება და წესი აღმოცენდა საბატონო მამულზედ, სახელმწიფოს საკუთრებაზედ და ამ გარემოებამ ძლიერი გავლენა იქონია. საბატონო მამული ხელს არ უწყობდა კერძო საკუთრების აღორძინებას და ეს უკანასკნელი ჯეროვანად ვერც აღორძინდა. მართალია, „ნასყიდი“ კერძო საკუთრებაა, მაგრამ „მამული“ თავის მნიშვნელობით სრულიად სჩაგრავს „ნასყიდსა“, და რომ კერძო საკუთრებას დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ძეგლმა ანდერძი არ იცის და არც დააწესა. აქ არ უნდა დავიფიქროთ ერთი მოვლენაც, — ძეგლის დროს საგვარეულო კავშირი უკვე შერყეული იყო, მოკლებული იყო პირვანდელს ცხოველს ძალას და საკვირველიც არაა, რომ ოჯახს დარჩა უპირატესობა...

მარტო მამულზედ არ იყო და-
ფუძნებული ოჯახის ეკონომიური და-
ლა. მამულს გვერდით ნასუიდა ცდ-
ვა და ეს უკანაქნელი შეიცავდა რო-
გორც მოძრავს, ისე უძრავს ქონე-
ბას, თუმცა-კი უფრო მოძრავი შეა-
დგენდა ნასუიდას¹⁰). ნასუიდას გაჩენა,
იმისი საფუძველი თვით ოჯახის ბუ-
ნებაში უნდა ეფიხოს. რაც უნდა იყოს,
ქეგლის ოჯახი ცოტად მაინც ხელს უწყ-
ობდა კაცის სიმბნევესა და თაოს-
ნობას. ყველა წევრს შეეძლო თავისი

¹⁰) კავკასიის მთიულეს აქვთ საგვარეუ-
ლო და შექნილი ქონება (родовое и ма-
гнотрионр/тенное). როგორც ერთს, ისე მეო-
რეს ვისაც ჰსურთ გარდასცემნო, Адагы,
I, 150, § 71. ასეა ჩერქეზეზში, რომელ-
თაც მიწა საერთო საყუთრებად მიჩნიათ,
ib. 120, § 12, 175. არც ჩაჩნეზმა იციან
მიწის საყუთრება. ჯოველი წელიწადს მიწას
თანასწორად ჰყოფენ, Адагы, II, 79, §§
4, 5; ოსებში მაშას უფლება აქვს სხვას გა-
დასცეს საგვარეულო და შექნილი ქონება,
იმის ნებაა, რასაც უნდა, იმას უზამს საოჯა-
ხო ქონებას, ib 6, § 24.

საკუთრება გაეჩინა, ეამ.ლს გარდა
სხვა რამე „ეყიდა“, შეეძინა. ეს მოე-
ლენა ჩვენს სჯულ-მდებლობაში ჩვეუ-
ლებრივია, მაგალითებზე აღბუღას
„მონაგები“ იგივე პეკლის ნასყიდია
და სხვა არაფერი (მუხ. რნდ — რნე).

რა-კი ნასყიდის სათავე და დასაწ-
ყისი სხვა იყო, რასაკერაველია, იგი
„სამსახურსაც“ მოშორებულნი უნდა
ყოფილიყო. დიან, სახელმწიფოს ნას-
ყიდთან ხელი არა ჰქონდა და ნასყი-
დი თავისუფალი იყო „საჯარო, სა-
ლაშქრო და საბევროსაგან“. ეისაც
როგორ სურდა, ისე ჰხმარობდა ნას-
ყიდს და, როცა ოჯახს თავს დაანე-
ბებდა, ნასყიდიც თან მიჰქონდა, — „რა-
საც უზამს, მამამ იცის, შეილი ნას-
ყიდს ვერ ეცილოსო“ (d. დ., მუხ.
იე). მხოლოდ მოხუცებულს მამას
შეეძლო, თუ ნასყიდი არ ეყოფოდა,
მამულისაგან ცოტა რამე წაეღო, მაგ-
რამ ეს ხომ იმიტომ, რომ თავისი
სივადკაცე სულ „სამსახურში“ ჰქონ-
და გატარებულნი...

მშობლებისა და შეილის პიროვნუ-
ლი დამოკიდებულება და ურთიერ-
ობა მეტად მოკლედ არის მოხე-
ბული. ჰეგლს საოჯახო წესის საფუ-
ძელად მხოლოდ შეილის „ნების მყო-
ფლობა“ მიაჩნია, შეილი მარჩილი
უნდა იყოს დედ-მამისათ. ამ „ნება-
ყოფლობას“ დიდი მნიშვნელობა ჰქონ-
და შეილისათვის მარ-¹⁾ ნებობრივად-
კი არა, ეკონომიურად. მამა მხო-
ლოდ მაშინ დაუტოვებდა შეილს თა-
ვის ნასყიდს, როცა შეილი იმის მო-
რჩილი იყო და პატივის-მცემელი,
თუ არა-და, შეილს ხელი არა ჰქონ-
და მამის კერძო საკუთრებასთან ¹⁾.
ამასთანავე ჰეგლი იმასაც დასძენს, რომ

¹⁾ ზოგიერთ ჩვენი მშობლების ადამი
მეტად სასტიკს უფლებას ანიჭებს მამას.
ჩერქებს, მაგალითობს, ნება აქვს ურჩი შე-
ილი მოჰკლას და ვერავინ რას ეტყვის; ოსებ-
შიაც ასეთი ჩვეულებაა, АДАТЫ, I, 152, §
81; II, стр. 26, § 98. სულ სხვა ნაირად
არის ჩაჩნებში, მამამ თუ შეილი მოკლა,
სხვა შეილები სისხლს მოსთხოვენ მამას,
ПРАВО КАНДЫ, ib. 96, § 38, 112, § 8.

უპრიანი დაბერებული მამა და მოწიფებული შვილი ერთად სცხოვრობდნენო. მაშასადამე, სჯული ფასს სდებდა ზნეობითს კაეშირს და ჰქადაგებდა — რა დიდი მნიშვნელობა აქვს, როჯა ოჯახში მამაშვილური თანხმობა და სათნოებაა.

დედ-მამის გოკელა საშინელი და საზარელი მითითება იყო და, ასე გასინჯეთ, სჯულს ვერც-კი წარმოუდგენია ეს ბოროტება, — „ჩვენთა ქამთა შიგან არ ქმნილა და ღმერთმან ნუ იყოფინოსო...“ რასაკვირველია, ამ უმძიმესს დანაშაულობას სასჯელიც შესაფერი მოსდევდა — „რაც უარესია, ყველას დამართება და ყოფა პირიანიაო“: სიკვდილით დასჯა („გაბატეება“), ამოწყვეტა, ამოფხვრა, სამუდამოდ გაძევება და... მაგრამ ამაზედ მეთი უბედურება სხვა რაღა უნდა დამართოდა კაცსი სისხლის დაურევება ხომ ყოვლად შეუძლებელი იყო და ან რა სისხლი გაანელებდა გონებისა და გრძნობის ღრმად აღ-

მაშფოთებელს დედ-მამის მოკელას-
კეგლის სიტყვით, სისხლის დაურეება
„უმსგავსოა“ და სხვებისათვის სამაც-
დურო იქმნებაო (მუხ. იე).

სისხლის დაურეება გაჩენილია ძმის
მოკელაში და აქაც დამნაშავეს სი-
სხლი «გვარსა ზედა» სდიოდა. ამ სი-
სხლის დენას ზედ ერთოდა ათის წლით
ვაძება და მამულის სასეფეოდ დაღება.
როცა ეადა ვათაეღებოდა, ერისთავი
და გამგებელი ეეზირის პირით მოა-
ხსენებდნენ დარბაზს და მაშინ დამნა-
შავე „შემოუშვანო“... (მუხ. იზ).

X

როცა სისხლის სამართალი ჯერ
ისევე დაბლა სდგას და შურასძიება
კანონად მიიჩნიათ, მაშინ სასჯელსაც
განსაკუთრებული თვისება ატყვია. ეს
თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ
თითოეული დანაშაულობა წინაღვეა
დაფასებული და ბრალდებულის სჯუ-
ლი თუ აღათი ავალებს ამა და-ამ
ბოროტებაში ეს ფასი უნდა გადაიხა-
დო. ამ სისტემას კომპოზიციას უწო-

დებენ (compositio). კომპოზიციის აზრი კიდევ ისაა, რომ დაზარალებული ხელს იღებს შურისძიებაზედ, თუ ჯეროვანს ფასს მისცემენ, — თუ შეისყიდის სისხლს, ხომ კარგი, არ შეისყიდოდა, შურისძიება ხომ ჩემ ხელთ არისო. მაშასადამე, კომპოზიცია შურისძიების შესყიდვაა. ეს სისტემა ცნობილია ძველადვე ევროპის ევრედ წოდებულს ბარბაროსულ სჯულ-მდებლობაში და ებლაც კაეკასიის მთიელების სისხლის სამართლის საფუძველს შეადგენს⁵²). ძველას დებატ, როგორც ძველი სჯულ-მდებლობა, რასაკვირველია, კომპოზიციის სისტემას მისდევს. აქაც თითოეული დანაშაულობა აღნუსხულია და ფასდადებული. თუ დამნაშავე ზარალს არა ქნაღეს, ჯარიმას არ გადაიხდის, მა-

⁵²) კომპოზიცია ეცოდნენ, მაგ., ძველმა ფრანგებმა, Becco, Организация уголовной юстиции, 1867 г. стр. 134—142, სადაც მოხსენებულია რომელი დანაშაულობა რამდენი ღირდა.

შინ შურისძიებას მიჰმართავენ, მაშინ სისხლი სისხლს თხოულობს. ჯარიმა კერძო საკუთრებაა, დანაშაულობის ფასი, თეთრი დაზარალებულის ან იმის ოჯახს ერგება, თითქო ბოროტის ქმნა აღებ-მიცემობა და ხელშეკრულობა იყოს!

არ შეიძლება ითქვას, რომ ძეგლის კომპოზიციის სისტემა ფრცვლი დართული იყოს. არა, აქ ბევრი რამე სრულიად უყურადღებოდ არის დატოვებული და სისხლის ნიბრს დიდი ნაკლი ამჩნევია. ამ მხრივ ზოგიერთ შეზობლებს, მაგ. ჩრდილოეთ კავკასიის ოსებს, უფრო ფრცვლი ნიბრი და კომპოზიცია მოეპოვებათ⁵³⁾.

მოკელის შემდეგ, ძეგლი, რასაკვირველია, უმთავრესს ყურადღებას აქცევს გურშსა (შძიმე ქრილობას), გახეიბრებას, დაკოდას და სხ. სჯული აქაც საზოგადო გზას ადგია: ყველა ქრილობა და ასოს გახეიბრება, ან დაკოდა თა-

⁵³⁾ Адамы II, стр. 63—72 и пр.

ნასწორი დანაშაულობა როდიაო. ეს იმიტომ, რომ სხეულის ასოებში ერთი ასო უფრო საჭირო და ძნელად დასაკლვისია, ვიდრე მეორე. ამისდა გეარად ზოგჯერ მეტი უნდა გადახდეს დამნაშავეს და ზოგჯერ ნაკლებიო. კრილოზობისა და გახეობრების დროს თითქო არც ესტეტიური გრძობა დაეიწყებიათ. შეიძლება ისეთს ადგილას დაკოდიონ ვინმე, რომ სილამაზე დაჰკარგოს, დაღი დააჩნდეს, დასახიჩრდეს. მაშინ შედარებით უფრო ბევრი ჯარიმაა დადებული.

გერშისა და დაკოდის აეზნიანობაზეა დამოკიდებული, სისხლი უნდა დაეურევოს დაზარალებულს, თუ მარტო არზანგობა გარდახდეს. ძუკლი სისხლის დაურეებას მხოლოდ მაშინ თხოულობს, როცა ვისმეს მძიმედ დასჰრიან და დააშაეებენ. თუ კრილობა სუბუქია, სისხლის მაგიერ დამნაშავემ არზანგი უნდა გადაიხადოს და დასტაჰართა (ხირურგთა) წამლის ფასი. არზანგი, მარტო როდენობით-კი არა, თვისე-

ბითაც განიჩქევა სასხლოსაგან, განსაკუთრებული ჯარამაა, რომელიც სისხლის მეორეოცედე ნაწილს შეადგენს¹⁾. საყურადღებოა, რომ როგორც სისხლი, ავრეთვე არზანგიც საერთო და საელოდებულო ფორმულას მსდებს, «გვარსა ზღა» სწარმოებს.

გერშა ზეზოდამ იწყება, პირიდან მოსდებს. პირი ხომ უცხვიროდ არ შეიძლება

1) ქველის თქმით, ხევს პერს 150 თეთრი აქვს არზანგად დანიშნული, ჰაეროვანს 30 (მუხ. დ. ლა). ხევის პერსის სისხლი ღირდა 6000 თეთრი, ჰაეროვანისა 1200 (მუხ. ვ. ია). ამიტომ ვფიქრობთ, რომ არზანგი სისხლის $\frac{1}{10}$ შეადგენდა. აქ შევნიშნავთ, რომ ბ.ნი დ. ბაქრაძე სცდება ჰაეროვანის სისხლის გამოანგარიშებაში. ჰაეროვანის სისხლი ღირდა 200 დრაჰკანი, რომელიც = 1200 თეთრს (მუხ. ია). მაშასადამე, ერთი დრაჰკანი = 6 თეთრს, ავტორიკი ამბობს: „что касается монеты драхмы, то, по расчету статьи, она составляет шестую часть (?!), а по исчислению Броссе, двадцатую часть серебряника“... Сб. Зак. Вахт., стр. 86.

და ჰეგელიც პირის სადალე გერშს და ცხვირის მოქრას ერთად იხსენიებს; ერთიც და მეორეც სისხლის მეხუთელი ღირს. მაგრამ შეიძლება გერში „სადალედ“ არ იყოს, კაცი არ დაშედეგს და არ დასახიჩრდეს. მაშინ სისხლის მაგიერად დამნაშავეს უნდა გადაეხადა სამი არზანგი და დასტაქართა წამლის ფასი (მუხ. ლბ). პირის «სადალე» გერში ძველადვე ცნობილია ჩვენს სჯულმდებლობაში და, ჰეგლს გარდა, სხვაგანაც იხსენიება (ალბუღა, მუხ. ე, რკე; ვახტანგის „საზიჩრება“, მუხ. მც), თუმცა ჯარიმა-კი სხვა-და-სხვა იყო დადებული. რასაკვირველია, დაწორებით ნაკლებად ფასობდა ტანის სუბუქი გერში, ანუ დაკოდულობა. ჯერ ერთი, რომ ამ დაკოდულობით კაცი არ დაშედეგა, მეორედ — ტანისამოსი ჰფარავს და სათაკილო არ არისო. ამიტომ თითო ასეთს დაკოდულობაში მკირე ჯარიმა უნდა გაეღოთ, — ერთი არზანგი და სადასტაქარო გარდასახადი (მუხ. ლც). ეს

ტანის მსუბუქი დაკოდლობაც მ. ბ. სნებულია აღბუღას სამართალში, სადაც „უჩინარი ადგილი“ უდრის ძეგლის «არაჩნდეს ტანისამოსისაგანს», მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აღბუღა ფასს არა სდებს ამ დაფარულს გერშს და ამბობს, საპატიო კაცებმა გააჩინონ ჯარიმაო (მუხ. ზ, რკე).

პირზედ თვალები გვასხია და ჩვენთვის ორივე თვალის სინათლე ერთნაირად ძვირფასია. ძეგლიც მარჯვენა და მარცხენა თვალს თანასწორად აფასებს და ამბობს, რომ ერთის თვალის „წამოვარდნისათვის“ სისხლის მეოთხედი მიეცით; ორის თვალით გამოთხრაში ერთი ორად, ე. ი. სისხლის ნახევარი, და გარდა ამისა დასტაქრის დანახარჯიცაო (მუხ. ლე. ლე) ერთს ადგილას აღბუღაც თანხმად ძეგლისა, თუმცა მეორე ადგილას, ცოტა არ იყოს, ფასს უწყევს, — ერთს თვალში სისხლის ნახევარი მიეცითო. ეახტანგი ხომ უფრო სჩაგრავს ცალ-ცალკე თითო თვალს: ორი თვალი ერთად

სრული სისხლი ღირსო, ცალკე-კითხით თვალი სისხლის შესამედო (ალ. მუხ. ვ, რკე. აღბულა იხსენიებს თვალის დაწეასაც, რომელიც ღიღს დანაშაულობას შეადგენდა — „სისხლსა ოცი ათასი სხვა ემატოსო“, მუხ. რნბ. ეახ. სამ. მუხ. მდ, მე).

კბილებიც ზომს საქიროა, მაგრამ ზოგიერთ კბილს, პირდაპირ მოვალეობის გარდა, სხვა გვარი სიკეთეც მოაქვს, მაგ., პირს ამშვენებს. ამიტომ კბილები „საჩინო“ არიან და „უჩინარნიც“. ძველი სწორედ ასე ესტეტიურად სჯის ამ ანატომიურს საგანზედ. „საჩინო“ კბილი, სულ ერთი ზემოა, თუ ქვემო, ერთი ორად მეტი ღირს „უჩინარს“ კბილზედ, ასე რომ თითო ოთხს «საჩინო» კბილში ორი არზანგი გარდაიხადეთ, „უჩინარის“ კბილის ჩაყრევიანებისათვის-კი ერთი არზანგიო (მუხ. ლთ, მ). აღბულას სამართალი თუმცა ესტეტიურს თეორიას მისდევს, მაგრამ წინა და უკანა კბილს თანასწორად აღვასებს,

წინა კბილის ჩაყრევილება სახიჩარია, უკანასი კიდევ ჭამას დააკლებსო. ამიტომ ყველა კბილს თანასწორი ჯარიმა დაუდო — თითის ფასი, ანუ სისხლის მეზუთელი (მუხ. თ). სხვა ადგილას იგივე სამართალი უარ ჰყოფს კბილების თანასწორობას და წინა კბილს ესარჩლება, იმის ჩავდებილება ნახევარი სისხლი ღირს, უკანასი-კი მეზუთელიო (მუხ. რმგ, რმდ). მაგრამ რადა? საქმე იმაშია, რომ აღბუღას სამართალი ორ ნაწილად იყოფა. ერთი ეკუთვნის ბეჭა II, ხოლო მეორე აღბუღას, თუმცა სამართალს-კი აღბუღას სახელი ჰქეიან³³). ბეჭამ და აღბუღამ სხვა-და-სხვა ნაირად ანუსხეს

³³) ასე სჯის ბ.ნი დ. ბაქრაძე, რომელიც საფუძვლიანად უჩვენებს, სად თავდება ბეჭას სამართალი და საიღამ იწყება აღბუღასი, Сб. зак. Вахт., стр. 95, I примѣчаніе; 110, примѣч. 3 ჩვენის აზრით, თუ აღბუღას სამართალში ხშირად წინააღმდეგობაა, იმით აიხსნება, რომ აღბუღამ, დროთა და უამთა ვითარების გამო, სამართლის შოგ-ზოგი მეხლი შესცვალა.

სისხლი და სწორედ ამ მიზეზისაგან წარმოდგა, რომ კბილების ჯარიმა ხან მეტია და ხან ნაკლები. ვახტანგის სამართალი ყველა კბილს თანასწორად აფასებს— „წინა სასწიროდ დარჩების, უკანა კამაში დააკლდები-სო“ (მუხ. მზ), თითქო წინას-კი ნაკლები ჯაფა აღგეს კამის დროს!..

ახლა ასოკბსუდ ვისაუბროთ. ტანს ხელები აბია. ძეგლი უყურადღებოდ არც ამათ სტოვებს, თუმცა-კი მარტო მარჯვენა ხელს იბენიებს, თითქო მარცხენა ხსენებათაც არა ღირდეს. თუ ვისმეს მარჯვენა ხელი მოჰკვეთის, ან დაუშავეს, მესამედი სისხლითა ფნდა მისცენო (მუხ. ლგ), მაგრამ ანალოგიით შეგვიძლიან დავასკენათ, რომ მარცხენა ხელი მარჯვენას უღრიდა. აი რადა. ძეგლი ამბობს, რომ კაცი თუ ცაცია ცუთს, „ლაყოჩა“, მარჯვენის ხელის სისხლი დაეურევოსო (მუხ. ლდ). „ლაყოჩა“, როგორც ვიცით, ცაცია ხელს მარჯვენად ჰმარობს. მაშასადამე, ხელ-სწორე კაცის მარ-

ცხენა ხელსაც მარჯვენის ხელის ფასი უნდა ჰქონოდა. ეს აზრი მით უფრო საბუთიანია, რომ საზოგადოდ ჩვენი ძველი სამართალი ხელების თანასწორობას არ უარ-ჰყოფს და მათ შორის არაფერს განსხვავებას არა ჰპოვებს (ალ. მუხ. ე, რკე. ვახტ. სამ. მუხ. მე). რასაკვირველია, ორივე ხელის მოკვეთა ან დაშავება მძიმე დანაშაულობაა და ამისდა გეარად ქველიც დიდს ჯარმას აწესებს, ნახევარ სისხლსა და დასტაქართა წამლის ფასს (მუხ. ლე).

ხელზედ ფეხი უფრო ნაკლები ღირს, ასე რომ ფეხის მოკვეთასა და დაშავებაში სისხლის მეოთხედია გაჩენილი (მუხ. ლე). მაგრამ თუმცა ქველი ფეხებსა სჩაგრავს, აღბულა და ვახტანგი-კი ჰქომავობენ და გადაქრით ამბობენ—ხელი და ფეხი სწორნი არიან და სისხლიც სწორად უნდა მიეცეთო (ალ. მუხ. ე, რკე. ვახტ. მუხ. მდ, მე). ქველი ამ თანასწორობას მხოლოდ მაშინ თანაუგრძობს, როცა ვისმეს ორ ასოს წყვილად მო-

ჰვეთენ და დაუშავებენ — „ორი ასო ერთგან წაუხდესო“, მაგ. ორი ფეხი ერთად და სხ. თითოეულს წყვილ ასოში სისხლის ნახევარი უნდა ეზღოს დაზარალებულს, სულ ერთია წყვილს ფეხს „წაუხდენენ“, თუ წყვილს ხელსაო. სისხლს გარდა, გულქვეს დამნაშავეს დასტაქრის წამლის ფასიც უნდა გაეღო (მუხ. ლე).

არც თითები დაფიწყებული, თუმცა ძველს მარტო ხელის თითები მოჰკონებია და ფეხებისა-კი უყურადღებოდ გაუშვია. მაინც ძველი ფეხებს არა სწყალობს! თქვენც მოგეხსენებათ, რომ თითებში ცერი ყველაზედ უფროსი და პატივცემულია. ამიტომ ფასიც შედარებით მეტი ადევს, ხელის ნახევარი უნდა მიეცესო. სხვა თითები ერთი ერთმანეთზედ მეტნი არ არიან და ჯარიმაც თანასწორად ერგებათ, ხელის მესამედი, სულ ერთია მარჯვენა თითი იქნება, თუ მარცხენაო (d. d. მუხ. ლხ) 56).

56) მაჭმადიანთა სისხლის სამართალი და-

XI

როცა ერსია და საზოგადოების
აზრი ისე დაბლა სდგას, რომ შურის
ძიება სჯულ-მდებლობის საფუძველს
შეადგენს, მაშინ სამართლის წარმო-
ებაც უფრო კერძო კაცის საქმე და
მოვალეობაა, ვიდრე სახელმწიფოსი.
„მოსაქმე კაცი“ — მოჩივარი თითონ
ტერითულობს თავისი უფლება დაი-
ცვას: საჩივრის დაწყობა ანუ დაეა,
ბქეების დასმა, მოწმების შოვნა, გა-
ნაჩინის აღსრულება და სხ. „მოსაქმე
კაცზეა“ დამოკიდებული. სახელმწი-

შორებით უფრო სასტიკია ქრისტიანების სა-
მართალზედ. მოკვლისა და დაშავებისათვის
დამნაშავეს მოკვლავენ და დააშავებენ, რო-
გორც მან სხვა დააშავა (კისას, მოყვ-
აძი, აუ არა-და, ფარიმას გარდაახდევანებენ
(დიეტა, რომელიც, ან აქლემს გარდა,
უფლადაც უნდა მიეცეს). ასოს განვიბრება,
ჭრილობა და სხვა დაფასებულია და ყურო-
ნი ამბობს, რა დაიშაულობაში რამდენა დი-
ეტა უნდა მიეცეს დაზარალესულსაო. რა-
საკვირველია, აქაც კომპოზიციის სასტემაა,
Фашъ день Бергъ, стр. 129—136.

ფოას თითქმის სულ არა ეკითხვის-რა და თუ ეკითხვის რამე, ისიც მეტად ცუდად ასეთს გზას ადგია საზოგადოდ ყველა ძველი სამართალი⁵⁷⁾, მას მისდევს ძეგლის ღებაც. აქ, ამ ძეგლში, თუმცა მოხელეებს სჯული და კანონი აბარიათ, მაგრამ სამართლის წარმოება ჯერ ისევ კერძო კაცის ტვირთია, იმის თაოსნობაზე და მყარებული. ცხადად სჩანს, რომ სახელმწიფოს ჯეროვანი გავლენა ვერ მოუპოვებია, მოხელე იძულებულია დადუმდეს, როცა შურისძიება და თვით-ნებლობა ბატონობს და ბრძანებლობს... მეორე თვისებაც ცხადად ამჩნევა ძეგლის სამართლის წარმოებას. ეს თვისება თითქმის ყველა ძველის სჯულ-მდებლობა-

⁵⁷⁾ სხვათა შორის, თვით რომაელების უძველესი სჯულიც. ძველ ფრანგებსაც სამართლის წარმოება კერძო კაცის საქმედ მიჩნდათ, საზოგადოება და სახელმწიფო არაფერ შეაშია, დახარადებულისა და იმის ოჯახის ვადია სამართალი ეძოსო, *Bezo, стр. 143—146.*

ბის კუთვნილებას შეადგენს და ნი-
შნობლივ გამოიხატება მით, რომ სა-
ხელმწიფო და კერძო კაცი თითქო
იბრძვიანო სამართლის მოედანზედ.
სახელმწიფო ჰლამის თითონ დაისა-
კუთროს თემიდან სასწორი. კერძო
კაცი-კი ამის წინააღმდეგია და ყველა
ლონისძიებას ხმარობს ცილი და ჯი-
ბრი გაუწიოს სახელმწიფოს, —სამარ-
თლის წარმოება ჩემი საქმეა და შენ
აქ ხელი არა გაქვსო. დიალ, ასეთი
ბრძოლა ჯერ ისევ სუფევს ქვეყნი და
რადგანაც ქიშპობა არ გათავებულა,
თვით სამართლის წარმოებაც არეულ-
დარეული და მოუწყობელია⁵⁵). შე.

⁵⁵) Сб. Зак. Вахт., стр. 83, სხოლიო.
აქ დ. ზ. ბაქრაძე საფუძვლიანად დასძენს,
რომ ქვეყნის დებას სულ სხვა ხასიათი
აქვს, ვიდრე ვახტანგის სამართალსო. ეს
ორი სფერო-მდებლობა, სხვათა შორის, იმით
განიჩნევა, რომ ქვეყნი შერისძიებას
დიდი მნიშვნელობა აქვს და თვით სამარ-
თლის წარმოება, процесс-ი სახელმწიფოს
უცდილობელი საქმე არაა. ვახტანგის სფერ-

მღეგში სახელმწიფოს რჩება გამარჯვება და ამიტომ ნელ-ნელა ჰქრება შურისძიება და ბოლო ეღება კერძო კაცის თვით-ნებლობას

ერთის მხრით, მოზღლენი—ერთთავე, გამგებელი და ხევის ბერი თითქო დარაჯობენ სამართლის სასწორს და თვალ-ყურს აღეწებენ ეს სასწორი მრუდედ აქეთ-იქით არ გადაიხაროსო, მეორეს მხრით, მოსაქმე კაცს სურს სამართალი იმის ნებისა და სურვილისამებრ სწარმოებდეს. სახელმწიფო სცდილობს სამართლის საქმე წესიერად მოაწყოს, სჯული და კანონი დაისაკუთროს, მოსაქმე კაცი-კი ამის წინააღმდეგია და უმეტესად შურისძიებას მისდევს. ბრძოლა ჯერ არ გათავებულა, თუმცა ცხადია, რომ შურისძიებას ფრთები ეკვეცება. სწორედ ასეთს სურათს წარმოადგენს

ღის შეხედულობით-კი სამართალი სახელმწიფოს ეკუთვნის. ეს, რასაკვირველია, წარმატებასა და წინსვლედობას ამტკიცებს.

ბეგლას სამართლის წარმოება (уро-
деев). ასეთი ხასიათი ატყეია ჩვენს შე-
რე უძველესს სჯულ-მდებლობასა (29).

მოსაქმე კაცს უნდა დაეწყო საჩივა-
რი და დაეა, სულ ერთია შეეებოდა
იგი სისხლის სამართალს, თუ სამო-
ქალაქოს. უკეთუ მოპასუხე „სახა-
მართლოდ“ არ გავიდოდა, მოსაქმე
კაცი გამგებელს აცნობებდა და ეს
უკანასკნელი კიდევ ერისთავს. მაშინ
„ორჯელ - სამჯერ“ გამოიწვეედნენ.
მაგრამ შეიძლება მოპასუხე არც ერის-
თავისა და გამგებლის გამოწვევას და-
თანხმებულყო. რასაკვირველია, მო-
წმებს უნდა ეთქვათ: გამოიწვიეს და
შაინც არ გამოვიდაო. აი სწორედ მა-
შინ მოჩივარს სრული ნება ჰქონდა
შური ცბა და ძალა ებმარა. ასეც იქ

29) სხედლობრ აღბუდა: სამართალს,
სადაც თვით დიდებულნი შურისძიებას
მსდევდნენ და იგი შიანჯათ სამარ-
თლის საფუძვლიად, მუხ. ბ. აქაც სჩანს, რომ
პატრონი დაუფელი და მწვერული ეწინააღ-
მდეგებიან შურისძიებას...

ცეოდა. მაშინ ყველაფერი იმაზე იყო დამოკიდებული. მისი ძალა და ენერგია, მძულვარე გულის თქმა და ენებათა ლელვა—აი რა ბჭობდა და ასამართლებდა დანაშაულობას!.. დასხმა (თავს დაცემა და დარბევა) შეადგენდა ერთად ერთს ღონისძიებას, რომელსაც მიმართავდა ხოლმე მოსაქმე კაცი. რასაკვირველია, დასხმა სჯულს კანონიერ მოვლენად მიაჩნდა და ამისთვის ძეგლი ამბობს— „დასხმა გაცუდდებისო“⁶⁰)... რაკი ასე იყო, — „სი-

⁶⁰) ძეგლის „დასხმა“ შიგავს ეგრედ წოდებულს ბარამტას, რომელიც ჩვენს მუზოპელ მთის ხაღხის ადათა. ბარამტა იმას ჭქვიან, როცა დაზარალებულს, „მოსაქმე კაცს“ ნება აქვს თავს დაესხას მოპასუნეს, ან იმის ნათესავსა და სოფელს და ნაპარევი ძალით იზღოს, წაართვას. ბარამტა პირველიად იხსენიება როსტომ ხანის კრებულში, რომელიც შედგენილია XII საუკუნის დასაწყისის დოკუმენტების, АДАТЫ, I, 18—19. ბარამტას სხვა-და-სხვა მწიგნულობა აქვს და ისეთიც, როგორც ძეგლის „დასხმასა“, *ibid.* стр. 366.

სხლი და გერში ორთავე სწორეა, ზედა დამსხმელია და შანა მყოფა-საო“, ე. ი. დასხმა იურიდიულად თითქო არც-კი არსებობს და ორსავე მხარეს სისხლი თანასწორად სდიოდათ „გეარსა ზედა“, თუმცა მოსაქმე კაცო თავს ეხმოდა მოპასუხეს და ეს უკანასკნელი მხოლოდ იგერებდა მტერსა!..

მხოლოდ ერთს შემთხვევა შა სახელ-მწიფო იჩენდა ძალას. ეს მაშინ, როცა ვინმე დაესხმოდა ისეთს კაცს, რომელიც „საქმესა დარბაზისასა იმიზეზებს“: მეფისა და ტახტის სამსახური დროს არ მძღოვებს „სასამართლოდ“ გამოგყეო. მაშინ დამსხმელი და იმისი მომხრენი თუნდაც მოეკლათ, არაფერი, — „სისხლი არ არის, რა ზომიცა მოკედეს, ყველა გაცუდლების“ (მუხ. კთ). „დარბაზის საქმის“ გამო თვით შურისძიებაც „ცუდლებოდა“ და დსხმას დანაშაულობად სთელიდნენ. „დარბაზის საქმის“ კაცს-კი და, ასე გასინჯეთ, ყველა იმის სოფლოელს, რომ

მელსაც დასხმაში მოჰკლავდნენ, სისხლი სდიოდათ და დამსხმელი ვალებული იყო „ყველა დაიჭრეს თავის გეარსა ზედა“ (იქვე).

XII

ეგრედ წოდებული სამეკობრო საქმე^{*)} მთლად დაფუძნებულია შურისძიებაზედ. ეს მით უფრო საყურადღებოა, რომ როგორც ეხლა, ისე ძველად მეკობრობა საქებარი და სავაეკაცო საქმე იყო, მეკობარს დამლეროდნენ, ლექსით ამკობდნენ^{†)}. ჩვეულებებისამებრ, პატრონი შეტყრიდა მღვდარს და მეკობრებს გამოუდგებოდა. მეკობრებიც შემოებმოდნენ პატრონსა და იმის მღვდრებს („უკან წა-

*) მეკობრე—მტაცებელი, ს..ს. ორბელიანი. ქეგლში მეკობრე ქურდსაც ჰქვან. მაგ., ცხების, ცხერს, ძროხს მომპარავი მეკობრად არს წოდებული. მუხ. მდ.

†) ქურდობა ჩვენს შეზობელ მთიულესსაც საქებარი საქმე ჰკონიოთ, მეტადრე თუ ვინმემ გაქურდა სხვა სოფლისა და გვარის კაცი, ადამი, I, სტრ. 16—18.

უღკნენ და მიეწიენენ, მეკობრები შე-
მოებნენ*) და შებმის დროს შეიძლე-
ბოდა მეკობრები მოეკლათ. მოკლას
უსისხლოდ უნდა გაეარა, — „სისხლი
გაცუდდეს ყველასი“ (2). მაგრამ ეს
კიდევ არაა უერი. შესანიშნავი უფრო
ისაა, რომ «საქონლის პატრონისა-
თვის» უნდა დაეურვათ, მიეცათ მო-
თავე ქურდი («თაეადი») და ორი კი-
დეე სხვა, — სულ სამი ქურდი.

რას ნიშნავს ეს «ერთი თვით იგი
თაეადი დაიურვონ და ორი სხვებ თაეი-
თურთ?»

რომაელების პირვანდელი, უძვე-
ლესი სჯული ამბობდა, რომ პატ-
რონს უფლება აქვს, თუ ქურდმა ძა-
ლადობა გაუწია, მოკლასო იგი,

*) მაკმადიანთა სჯულ-ც ნებას აძლევს
პატრონს ქურდი მოკლას, როცა ქურდობა-
ზედ მოასწრებს, *Фавъ деуъ Беръ стр.*
132. ბარბაროსელი სასჯელია დაწესებული
ქურდობისათვის. ქურდს ხელ-ფეხს მოსჭრიან
და მოჭრილ ასოებს მდუღარე ერბოში ჩაუ-
ყობენ სისხლი შესწყდესო, *ib., стр. 139.*

და თუ სუ^რს, ქურდა მონად გახადოსო. ძეგლიც აწესებს, რომ საქონლის პატრონს შებმის დროს შეუძლიან მოკლას მეკობარიო. მაგრამ მართა მოკელით ხომ არა გამოვიდოდა-რა: ნაპარეც ერთი სამად გარდახდა უნდოდა და გარდასახადი უფრო მეტად უღირდა პატრონს, ვიდრე მეკობრის მოკელა. ჩვენის აზრით, სწორედ ნაპარეცის საზღვევრად უნდა წაეყვანა დახარალებულს „ერთი თვით იგი თაეადი და ორი სხვა“. მეკობრები უნდა დარჩენილიყვნენ პატრონთან, ვიდრე ერთი სამად ნაპარეცს უზღავედნენ. ასეთი ჩვეულება ებლაც დარჩენილია მთიულეებში, მაგ., ყაბარდოში⁶²). შეუძლებელი ქურდი საქონლის პატრონის მონა შეიქმნა შემდეგ და ისიც ვაბტანგ VI წყალობით, რომელმაც დააწესა, რომ პატრონს „თუ ვერ აუვიდეს, ქურდი თავისი ცოლ-შვილით, საქონლით და

⁶²) Адагы, I, стр. 253, § 105.

ნასყიდით მიეცესო" (მუხ. ჩნა). ეს ყვად თავის თავის მიცემა ლოგიკური შედეგი იყო იმ დიდის ჯარიმისა, რომელიც სჯულ-მდებელმა ქურდს გაუჩინა: სისხლის ნახევარი და შეიღვეულად ნაპარევის გარდაბდა. მაგრამ ძეგლი ამ მხრივ ქურდს ჰქონდაგობს.

შეიძლება და, შებშის დროს თითონ მეკობრებს მოეკლათ პატრონი, ან არა-და, იმის მოახლე (მღვეარი). მაშინ? — „რაზომიკა მოკედნენ, სისხლი სრული დაუტრეონ და ნაპარევა... ერთი, თუ რაც ნახდენოდეს, ორი სხვა“ (d.-დ., მუხ. მდ).

ისეც მოხდებოდა, რომ მეკობარი მოპარვის შემდეგ — „უკანის“ აღმოჩენილიყო. რა უნდა ექნა საქონლის პატრონს? — რასაკვირველია, მაშინაც სამართალი პირველად პატრონს უნდა ეძია, საქმე იმას უნდა დაეწყო. «ქვეყანა იყოს მეკობრე, თუ ერთი კაცი», პატრონი მაგიდოდა და გამოუცხადებდა — ნაპარევი ერთი სამად მიზღვეითო. მაგრამ თუ არ უზღვე-

დნენ? — პატრონს უნდა მიემართა ხე-
ვის ბერისა და გამგებლისათვის, იმათ-
თვის უნდა ეცნობებინა გარემოება.
რადგანაც ხევის ბერსა და გამგებელს
სამართალი ეკითხოდათ, ამიტომ ორი-
ვე ვალდებულნი იყვნენ მეკობარს
„უთხრან და დაუურევებინონ“... შეი-
ძლებოდა იმათ ვერა გაეწყუათ-რა,
მეკობარს თხოვნა და ბრძანება არ
შეესრულებინა. მაშინ ერისთავთან
იჩივლებდა პატრონი („სადა ახლოს
ერისთავი იყოს, იმასაც აცნობოს“)
და თუ ერისთავიც ვერას გახდებო-
და, საქმე შურისძიებაზე უნდა მა-
ვარდნილიყო. აი სწორედ მაშინ დასბ-
მა იყო ერთად-ერთი უფლება და კა-
ნონი. მაშინ საქონლის პატრონს
„დამსხმელი არა ჰქეიან“ და რამდენ-
ნი მეკობრე თუ ასაბია მოჰკლას,
„სისხლი არ ეზღვევის მათი“ (მუხ. მე).
როგორც სჩანს, სამართლის წარ-
მოება მოსაქმე კაცისა და საქონლის
პატრონის თაოსნობაზე იყო დამო-
კიდებული და იგი თაოსნობა შეად-

გენდა სამართლის დასაწყისსა და დასასრულს. ერისთავი, გამგებელი და ხევის ბერნი მხოლოდ «სთხოვნენ» მოპასუხეს, სხვა ძალა ხელთ არ ეპყრათ, და ეს გარემოება ცხადად ამტკიცებს, რომ ძველად სამართალს ჰქმნიდა მარტო კერძო კაცის ენერგია. ებლაც ასეა ზოგიერთ ადგილას მოაში.

სამეკობრო საქმეში ასახია იხსენიება. რა იყო და ეინ იყო ასახია, რას ნიშნავდა ასახიაობა? — საჭიროა პირველადვე დავსძინოთ, რომ ასახია შეცდომით მიიჩნიათ ქართულ სიტყვად და ჰგონიათ ეითომ ებლა იგი ხმარებაში არ იყოს⁶⁴). ასახიაობა (ასახია — თანა-

⁶⁴) „Слово это тоже старое, нынѣ не известное“ (?), Сб. Зак. Вахт., стр. 98, დ. ჰაქრაძის შენიშვნა. მაგრამ ასახია მაკმადიანის სჯულ-მდებლობის ტერმინია. Асабать, ასახათობა, ასახიაობა სხვა-და-სხვა ნიშნით და საზოგადოდ შემკვიდრეობას ნიშნავს, Фанъ день Бергъ, стр. 97. ჩვენს სჯულ-მდებლობაში ასახიაობა გადასხვაფერ-

მოზიარე, соучастникъ) განსაკუთრებული იურიდიულს მოვლენას წარმოადგენდა და მეკობრობასთან კავშირი ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ რაკი მეკობრობა საეაქცაო საქმე იყო, ყველა მარჯვე და სახელოვანს მეკობარს რამდენიმე ასაბია გამოუჩნდებოდა და ხშირად მთელი გუნდი ეაქცაებისა მეკობრობდა. ქეგლში პირდაპირ მოხსენებულია, რომ მეკობარი პირობითაც შეიკერის ასაბიასაო, — „თუ მათ შუა ამისი პირი იღვას, რომ ერთმანეთის ასაბიანი იყენენ“... რამდენიმე ეაქცაი პირობას დასდებდა სამეკობროდ და ნაშოვარს — „სანიეთოს“ გაიყოფდნენ ხოლმე ერთმანეთში. სავრო ლექსებიდამ სჩანს, რომ მთაში მეკობრობას, რომელსაც დაშქრობასაც უწოდებენ, თვით „ჯვარი“, (ხატი)

რებულა და პარვანდელი მნიშვნელობა დაუკარგავს. ეს სიტყვა აღბუღას სამართალიში რუსულად სწორედ არის ნათარგმნი — „сообщникъ“, стр. 16. ქეგლის რუსული „сотоварищъ“ იურიდიულად არ იხმარება.

ბძანებდა და შეუკრეფდა ხოლმე ვაქ-
ცალებსა. მაშასადამე, მეკობრობას რე-
ლიგიური მნიშვნელობაც ჰქონდა...
რამი მდგომარეობდა ასაბიჯობის იუ-
რიდიული თვისება?

მეკობარი ტ ასაბიჯ თანასწორნი არიან,
ერთ ნაირად პასუხის გამცემნი, ერთის
ბედისანი. როგორც მეკობარს სისხ-
ლი არა სდიოდა, იმის მოკელაში არ
იყო ჯარიმა გაჩენილი, ისე ასაბიჯაც
არა ერგებოდა-რა: „არც სისხლი და-
ეურვოს და არც გერში მიეცესო“ ...
ეს მაშინ, როცა „შესწორებული სა-
ქმე არის“, როცა პირობა არ ებობს
მეკობარსა და ასაბიჯს შორის. მაგ-
რამ შეიძლებოდა იგი პირობა გაუქ-
მებულიყო და, ძეგლის თქმით, „შე-
ასაბენი გაყრილიყვნენ, მოყვარენი
აღარ ყოფილიყვნენ“. მაშინ? — ასაბიჯს
მდგომარეობა გამოიცვლებოდა და
თუ მოჰკლაედნენ, „ასაბიჯთ წამ-
ყვანელს“ სისხლი უნდა დაეურვა მო-
კლულის ასაბიჯს „სისხლის კაცთა-
თვის“ ე. ი. იმის ნათესაფებისათვის.

აქაც სისხლი „გვარსა ზედა“ იუჯრებოდა. „ასაბიეთ წამყვანელს“ მხოლოდ „სანიეთოდგან“ უნდა გარდაეხადა სისხლი და თუ იგი „სანიეთო“ — ნაქურდი და ნაძარცი საქონელი — არ მოეპოვებოდა, მაშინ არც სისხლი „ესააბიოს“... მაგრამ ერთი რამე იყო საჭირო, ასაბიას ნათესაეებს ნადავლევადგან სისხლი რომ მიეღოთ: ეს ის, რომ მოთავე მეკობრის ანუ ასაბიეთ წამყვანელისა ნათესავი პირველად არ მოეკლათ „რბევის“ დროს. თუ მოჰკლადნენ, ეს ზარალიც საკმარი იყო წამყვანელისათვის და, რასაკვირველია, „სანიეთო“ მთლად იმას რჩებოდა. ამ გვარად, მეკობრე საქმის სული და გულია და პასუხიც იმან უნდა აგოს ასაბიას. ასეთის აზრისაა ასაბიასობაზედ აღბუღას სამართალიც (მუხ. ივ).

მთაში ეხლაც ჩვეულებრივი ამბავია ლაშქრობა და შუღლი. ბევრჯელ ერთი თემი მეორეს მტრობს და ამის

გამო შეტაკება ჩნდება, სისხლი უწყალოდ იღერება. ხშირად რამდენიმე გვარი ერთუროს ებმის, არბევს და ეს ლაშქრობა ნამდვილს ომიანობას მიაგავს. ძველ დროს, რასაკვირველია, ლაშქრობას უფრო მისდევდნენ. ამ საზარელს მხოლოდნას სჯულ-მდებელმა ყურადღება მიაქცია და რადგანაც ჩვეულების ძირიანად აღმოფხვრა არ შეიძლებოდა, ის მაინც დააწესა, რომ სალაშქრო მოედანი მკირე ყოფილიყო. ამისათვის საჭირო იყო პირ-აქეთ და პირ-იქით მთიულნი განცალკევებულიყვნენ და კვლავ მხოლოდ იმას ამბობს, რომ ამიერნი და იმიერნი ხევის - ბერნი და ჰაეროვანნი „ნუ მიუდგებიან ნურცა რა სალაშქროდ, ნურცა რა სასაურეოდ ისაქმებენ ერთმანეთთანაო“ (ძ-დ., მუხ. მგ.) რატომ? — მიზეზი ცხადია: „მიდგომა“ მიშველებას ნიშნავდა და მიშველება კიდევ მთელ არაგვისა და ქსნის ადმარეს ლაშქრობისა და შუღლის ევლად გარდააქცევდა ხოლმე. მეტადრე

ხევის-ბერნი და ჰაეროვანი ხელს უწყობდნენ შებმასა და შეტაკებას, რომელიც, მთიულის აზრით, მაინც სავაქცაყო საქმეა. ჰეგლმა სასტიკად აკრძალა ეს სამამაცო ვარჯიშობა და დამნაშავეს „დარბაზით მამული წაეღოს და ციხე დაექციოსო“.. მაგრამ დასცხრა შეფოთი და მოუსვენარი ბუნება ლალის მთიულისა?!...

დასასრულო ორიოდე სიტყვაც ვალის საქმეზედ. მაინც ჰეგლის დება ამ ვალის საქმით თაედება. თეორიულად ჰეგლი უარ-ჰყოფს სარგებელს, იგი უწესოაო, — „არც ქართველთ რჯულთა სძეთ წესად რომ აიღონ და არც სხვათა რჯულთა უწეწათო“ (მუბ. მე). საზოგადოდ ქართული სჯულმდებლობა არ თანაუგრძნობს სარგებლის აღებას და ყოველთვის სცდილობს მოვალეს შელავათი მიე ეს. ასე აწესებს აღბულა, ამას ბრძანებს თვით ვახტანგი. მაგრამ ცხოვრება თავისას არ იშლიდა და მკაცრმა

საქიროებამ სძლია სჯულ-მდებელთა
კაცთ მოყვარეობა. ვერც ძეგლა ასე-
და „სიაფით“ საესე საზოგადოებას
და, რასაკვირველია, დაადგინა, რომ...
„თუ მიძცემი კაცი ავი იყოს, სარგე-
ბელი აიღოს ათსა თეთრსა ზედა ორი
თეთრი რაზოში დიდი ბანი და-
ეყოსო“... ათს თეთრზე ორი თე-
თრი, რამდენი ბანიც უნდა გემართოს
ვალი, — ეს კადეე დიდი წყალობაა,
თუ მეტადრე მიძცემი ავი“ კაცია!..
ვერედ წოდებული ვახში (0/0/0) არაა
მოხსენებული ძეგლში და აღბად იპი-
ტომ, რომ ქართული სჯულ-მდებ-
ლობა სულ პირველადვე სდევნიდა
ვახშსა.

ჩვენ არ ვიცით, საბელდობრ რო-
მელ რჯულზედ ამბობს ძეგლა: „სარ-
გებელი არც სხვათა რჯულთა უწე-
რიათო“... მხოლოდ ის კი ცხადია,
რომ მაჰმადიანთა რჯულს არ უწერია
სარგებელი. ამ რჯულმა მოწყალე-
ბის ვაცემა სავალდებულო საქმედ
დასდო და საკუთარი ხარაჯა დააწესა

გლახაკთა და შეუძლებელ მოვალეთათვის⁶⁵). რასაკვირველია, სარგებელი უნდა მოსპობილიყო. მოსპეს კიდევ და დიდ-სოდვადაც აღიარეს. იქნება ჰეგლს მაჰმადიანთა რჯულიცა აქვს მაგალითად, რადგანაც იმ დროს მონგოლებს გაეღენა ჰკონდათ ქართველებზედ, რომლებსაც იმათი რჯული და ყოფა-ცხოვრება უნდა სცოდნოდათ...

⁶⁵) Фапъ день Бергъ, стр. 34—39, 52, 66, 71.

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა

K 10.986/2

